

FATMA ALİYE'NİN TOPLUM VE DEVLET GÖRÜŞÜ

 Cevdet KIRPIK^a

Özet

Bu çalışmada Fatma Aliye Hanım (1862-1936)'ın kaleme aldığı eserlerden bazıları (*Nisvân-ı İslam*, *İstîlâ-yı İslam*, *Tarih-i Osmanînin Bir Devre-i Mühimmesi Kosova Zaferi-Ankara Hezimetini*, *Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı*) incelenerek toplum ve devlet görüşü ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışma nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi ile ele alınmıştır. Fatma Aliye, Türkiye'deki ilk kadın roman yazarı olarak bilirse de tarih ve felsefe gibi alanlarda da eserler vermiştir. Onun toplum ve devlet görüşünün oluşmasında babası Ahmed Cevdet Paşa ile İbn Haldûn'un etkileri görülür. Fatma Aliye'ye göre toplum hayatında din vazgeçilmez bir yere sahiptir. Avrupa'da insanlar dinden uzaklaşırken, İslamiyet sahip olduğu özellikler nedeniyle yayılma eğilimindedir. Toplumun ve devletin gelişmesinde devlet adamlarının tavırları, daha doğrusu yönetim anlayışları büyük rol oynar. Millet çıkarlarını esas alma, iyi bir kadro oluşturma, istişare, adil yönetim, düşünce hürriyeti, ilme ve ilim adamlarına önem verme, yeniliklere açık olma ve yargı bağımsızlığı başarılı yönetim anlayışının göstergeleridir. Baskıcı yönetim, içki, lüks hayat, gurur, kadın etkisi, büyüklük taslama, çevrenin etkisinde kalma ve millet malını önemsememe ise toplumları başarısızlığa ve felakete götüren başlıca sebeplerdir. Sonuç olarak yazara göre din toplumlar için zaruridir, devlet adamlarının tavır ve tutumları, toplumu ve devleti ileri ya da geri götürür. Liderlerin İslami değerlere sahip, özgürlükçü ve ilerici olması başarıyı, bundan uzaklaşmaları ise başarısızlığı getirir.

Anahtar Kelimeler: Fatma Aliye, Devlet, Toplum, Görüş.

FATMA ALİYE'S VIEWS ON SOCIETY AND THE STATE

Abstract

In this study, some of the works [*Nisvân-ı İslam* (*Women of Islam*), *İstîlâ-yı İslam* (*The Rise of Islam*), *Tarih-i Osmanînin Bir Devre-i Mühimmesi Kosova Zaferi-Ankara Hezimetini* (*An Important Era of Ottoman History: the Kosovo Victory-Ankara Defeat*), *Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı* (*Ahmed Cevdet Pasha and his Time*)] written by Fatma Aliye Hanım (1862-1936) were examined and an attempt was made to reveal the view of society and the state. The study was revealed by the documentation review, one of the qualitative research methods. Although she is known as the first female novelist, she has also written works in areas such as philosophy and history. The effects of his father Ahmed Cevdet Pasha and Ibn Haldûn are seen in the formation of the author's view of society and the state. According to her, religion has an indispensable place in the life of society. While people move away from religion in Europe, Islam tends to expand due to its characteristics. The attitudes of statesmen, or rather their understanding of management, play a major role in the development of society and

^a Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, cevdetk@erciyes.edu.tr
Makale Geliş Tarihi: 10.10.2022, Makale Kabul Tarihi: 30.01.2023

the state. Proceeding from the importance of the nation, the creation of good employees, guidance, fair administration, freedom of thought, valuing science and scholars, openness to innovation, and independence of the judiciary are the indicators of a successful management approach. Repressive administration, alcohol, luxury life, pride, the influence of women, arrogance, being under the influence of the environment, and disregard for the nation's property are the main reasons that lead societies to failure and disaster. As a result, according to the author, religion is essential to societies, the attitudes and the manners of statesmen make society and the state move forwards or backwards. The fact that the leaders have Islamic values, are libertarian and progressive brings success, while their distance from it brings failure.

Keywords: Fatma Aliye, State, Society, View.

Giriş

Meşhur devlet adamı, tarihçi ve hukukçu Ahmed Cevdet Paşa'nın kızı olan Fatma Aliye Hanım, 9 Ekim 1862'de İstanbul'da dünyaya geldi. Doğumundan itibaren hali vakti yerinde ailelerde olduğu gibi bakımıyla annesinin yanında daye ve dadılar ilgilendi (Ahmed Midhat, 1311, s. 6). Eğitimini özel hocalardan aldı. İlk öğretmenleri Lofçalı Hacı İbrahim Şevki Efendi ve Hoca Mustafa Efendi'dir. Beş yaşında okumayı öğrendi ve ardından Kur'an'ı hatmetti. İlerleyen yaşlarında başta Türkçe okuma-yazma, dilbilgisi, ilmihal ve coğrafya olmak üzere çeşitli dersler aldı. On yaşından itibaren İlyas Matar'dan Fransızca dersleri almaya başladı. Bu hoca hem hekim hem de avukat olup aynı zamanda yazardı İlyas Matar'dan üç yıl süre ile ders aldıktan sonra Fransızcasını Matmazel Alfa'dan aldığı derslerle iyice ilerletti (Ahmed Midhat, 1311, s. 39, 43, 52-53, 56, 58, 81).

Onlu yaşların başından itibaren okumaya karşı aşırı bir ilgisi oluştu. Bu yaşlarda devrin meşhur gazeteci ve yazarı Ahmed Midhat Efendi'nin eserlerini ve *Kırkambar* adıyla çıkardığı dergiyi okumaya başladı. Ahmed Midhat'ın *Letâif-i Rivayât*, *Hâce-i Evvel*, *Hasan Mellah*, *Dünyaya İkinci Geliş*, *Râkım Efendi* ve *Kâinat* gibi kitapları okuduğu ilk eserlerdendi (Ahmed Midhat, 1311, ss. 91-94).

Fatma Aliye'nin eğitimi ve kendini geliştirmesi 17 yaşında yaptığı evlilikle sekteye uğradı. Bir subay olan kocası, kadınların roman okumasının uygun olmadığını düşündüğünden iş kitapların yırtılması noktasına kadar vardı. Ancak zamanla kocasının tavrındaki değişiklikte birlikte Fatma Aliye yeniden eski hayatına döndü. Aldığı eğitim ve elde ettiği birikim onda yazma hevesini doğurdu. Eşinin ve kendisinin pek hoşuna giden George Ohnet'nin *Volonté* adlı eserini *Meram* adıyla Türkçeye çevirdi (Ahmed Midhat, 1311, s. 157, 163) ve kendi adıyla değil "Bir Kadın" imzasıyla yayımladı (Kızıltan, 1993, s. 84). Esasında 1890'da basılan eser, yazarın okuyucuyla ilk karşılaşması değildi. Fatma Aliye'nin yazarlığa daha önce *Kırkambar*'daki yazılarla adım attığı söylenebilir (Aşa, 1993, s. 102).

Meram'ın basılması, Fatma Aliye'ye bir başka kapı daha açar. Eserin yayınlanması üzerine babası ilmî derinliğini öğrenmek için onu bir nevi mülakata tabi tutar. Ondaki kabiliyet ve birikime hayran kalır. O sırada Adliye Nezaretî'nden ayrılan Cevdet Paşa'nın kızıyla ilgilenmek için bolca vakti vardır. İkili arasındaki sohbetler zamanla ders niteliği kazanır. Dersler sabahtan akşama ve uyku zamanına kadar uzayıp gider. İlk dersler mantık, belagat, ilm-i münazara, *Kaside-i Bürde* olur. İbn Haldûn'un *Mukaddime*'sinin tercümesi okunarak üzerine yorumlar yapılır. Ebulfida ve İbn Hallikân'dan çeşitli

bahisler üzerinde durulur (Ahmed Midhat, 1311, ss. 181-182). Daha sonra Eflatun, Aristo, İbn Rüşd ve İmam Gazali'nin düşünceleri arasında kıyaslamalar yapılır. Fatma Aliye, bu karşılaştırmaları Spinoza, Darwin ve Auguste Comte gibi Avrupa filozoflarının görüşlerine kadar genişletir. Böylece Paşa, kızının ilim ve irfan yolunda gelişmesi için beş yıl kadar çaba sarf etmiş olur (Ahmed Midhat, 1311, s. 182, 187).

Baba-kızın ders niteliğindeki sohbetlerinde dinden felsefeye ve tarihe kadar toplum ve devlet hayatını ilgilendiren hemen her hususa değinilmiştir. Bu derslerin en önemlilerinden biri hiç şüphesiz tarih olmuştur. Nitekim Fatma Aliye bu hususu; “*Talim ve tedris-i âciziye gayret ve ihtimam göstermiş olan pederim merhumun kendisinin deruhde eylediği derslerden biri de tarih dersi olduğundan...*” ifadeleriyle dile getirir (Fatma Aliye, 1332, s. 3).

Yazar, bütün birikimiyle roman, felsefe, tarih gibi çeşitli alanlarda çok sayıda eser kaleme almıştır. Yazdığı romanlar genelde tefrika halinde gazetelerde de yayımlanmıştır. Fatma Aliye'nin 1891 ve sonrasında kaleme aldığı başlıca eserler şunlardır: *Nisvân-ı İslam, Hayâl ve Hakikat, Muhâdarât, Ref'et, Udî, Terâcim-i Ahvâl-i Felâsife, Levayih-i Hayat, Tedkik-i Ecsâm, Taaddüd-i Zevcâta Zeyl, İstilâ-yı İslam, Enîn, Tarih-i Osmanînin Bir Devre-i Mühimmesi Kosova Zaferi-Ankara Hezimetini, Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı*. Yazarın yazı hayatı, II. Abdülhamid döneminde yoğun olarak sürmüştü ancak 1915 sonrasında azalmış ve nihayet 1922'de sona ermiştir (Aşa, 1993, ss. 112-116).

Bu çalışmada Fatma Aliye'nin *Nisvân-ı İslam, İstilâ-yı İslam, Tarih-i Osmanînin Bir Devre-i Mühimmesi Kosova Zaferi-Ankara Hezimetini* ile *Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı* adlı eserleri analiz edilmiştir. *Nisvân-ı İslam* adlı eserinde yazar Avrupa'ya Müslüman Osmanlı kadını anlatarak savunur. Kitap yerli ve yabancı iki grup kadın arasındaki konuşmalardan oluşmaktadır. Eserde başka konulara da değinilmekle birlikte esas olarak yabancı kadınların Osmanlı kadınları hakkındaki soruları cevaplandırılarak merakları giderilir. Eser Fatma Aliye'nin kişisel deneyimi neticesinde yazılmış olabileceği gibi meselelerin kolay anlaşılması için kurgulanmış da olabilir (Argunşah, 2012, ss. 17-18; Oylubaş, 2014, s. 55). Hangi maksat ve vesile ile yazılmış olunursa olunsun eserde yazarın kadınlar hakkındaki bazı görüşlerine ulaşmak mümkündür.

İstilâ-yı İslam'da yazar, Avrupa'da dine daha doğrusu Hıristiyanlığa karşı yaklaşım ile İslamiyet'in yayılma sebepleri ve alanları gibi hususlara değinmektedir. Burada aynı zamanda yazarın dinin insan ve toplum hayatındaki yerine dair görüşlerine ulaşmak mümkün olmaktadır.

Yazarın incelenen son iki eseri ise tarihle ilgilidir. Tarih, Fatma Aliye'nin erken yaşlardan itibaren ilgilendiği bir alan olmakla birlikte bu yönde ciddi bir eğitim almamıştır. Erken yaşlarda aldığı coğrafya dersinde yer yer tarihi konulara da yer verilmiştir. Fransızca dersi aldığı Matmazel Alfa, derslerinde yakın geçmişte Avrupa'da meydana gelen önemli tarihi olaylara yer verir. Ahmed Midhat Efendi'nin kaleme aldığı ve tarihi özellikler taşıyan *Kâinat, Hasan Mellah, Paris'te Bir Türk, Hüseyin Fellah, Süleyman-ı Musulî* gibi eserler Fatma Aliye'nin “tarih ve hikmet nokta-i nazarlarından pek büyük istifadeler” etmesine vesile olmuştur (Ahmed Midhat, 1311, ss. 145-146).

Bilindiği üzere Cevdet Paşa Mustafa Reşit Paşa, Fuat ve Âli Paşalarla birlikte çalışarak Tanzimat reformlarını gerçekleştiren kadronun içerisinde yer almıştır.^a Esasında Paşa, hem tarih yazan ve hem de üstlendiği etkili görevler nedeniyle tarih yapan bir kişidir. İşte Fatma Aliye derin bir devlet tecrübesi ile engin bir tarih bilgisine sahip olan babasından aldığı derslerin etkisi ile tarihe dair eserler vermiştir. Muhtemelen Paşa'nın çok zengin olan kütüphanesinden de yararlanmıştı.

Tarih-i Osmanînin Bir Devre-i Mühimmesi Kosova Zaferi-Ankara Hezimetî'nde iki savaş detaylıca ele alınır. Burada yazarın toplum ve devlet görüşüne dair detaylı bilgilere ulaşmak mümkündür. Eserde savaşın gidişatına etki eden faktörlerden başta padişah olmak üzere üst düzey devlet adamlarına yer verilir. Galibiyette ve başarısızlıkta bu insanların rolüne değinilir. Yazara göre devlet adamlarının tavır ve davranışları, devletin ve toplumun kaderi üzerine etki eden başlıca etkidir. Kitap, yazarın toplum ve devlet görüşünü yansıtan önemli bir kaynaktır.

Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı ise yazarın babası Cevdet Paşa, onunla bağlantılı olay, kişi ve kurumlara yer verdiği bir eserdir. "Fatma Aliye Hanım'ın bu kitapla asıl yapmak istediğinin bütünüyle bir Cevdet Paşa biyografisi kaleme almak olsa da bu hedefine ulaşamadığı anlaşılmaktadır. Eserde Cevdet Paşa (1823-1895)'nin Hicri 1271 (Miladi 1854-1855) senesine, yani 32-33 yaşlarına kadar olan hayat hikâyesi bulunmaktadır." (Kırpık, 2017, s. 259). Yazar eserini büyük ölçüde babasının kendi özel notlarından oluşan ve daha sonra yayımlanacak olan *Tezâkir* adlı eserinden istifade ederek tamamlasa da yer yer babasının kendisine anlattığı hususlara ve başka bazı evraka da yer vermiştir. (Kırpık, 2017, ss. 260-261; Fettahoğlu, 2021a, ss. 200-201).

Bu çalışmada esas olarak "Fatma Aliye'nin toplum ve devlet hayatına dair görüşleri nasıldır?" sorusu cevaplanacaktır. Bu hedefe ulaşmak için yazarın görüşlerine istinaden şu soruların da cevabı aranacaktır: Yazarın toplum ve devlet görüşünün şekillenmesine etki eden faktörler nelerdir? Dinin toplum hayatındaki yeri ve önemi nedir? Toplumun ve devletin ilerlemesine ve gelişmesine etki eden faktörler nelerdir? Devlet adamlarının kişisel özellikleri ve yönetim anlayışları devleti ve toplumu nasıl etkilemektedir? İyi yönetim ilkeleri nelerdir? Devleti ve toplumu zaafa uğratan yönetim anlayışı ve özellikleri nelerdir?

Fatma Aliye, Osmanlı'daki ilk roman yazarı ve muhtemelen ilk tarih yazarı olması, eserlerinin özellikle II. Meşrutiyet öncesi dönemde büyük ilgi görmesi, gazete yazarlığı nedeniyle nispeten geniş kitlelere etki etmesi gibi nedenlerle kadın tarihi ve toplumsal tarih için büyük bir öneme sahiptir. Öte

^a Cevdet Paşa, 1823 yılında günümüzde Bulgaristan sınırları içerisinde bulunan Lofça'da dünyaya geldi. Medrese eğitimi aldıktan sonra kadılık, Darülmualimîn müdürlüğü, Encümen-i Dâniş üyeliği, vak'anüvislik, valilik, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye Cemiyeti başkanlığı gibi çok sayıda görev üstlenmiştir. Göreve ilmiye sınıfında başlamışsa da daha sonra mülkiyeye geçirilmiştir. Beş kez Adliye Nazırlığı, bir kez Evkaf Nazırlığı ve üç kez de Maarif Nazırlığı görevlerinde bulunmuştur. Ancak onun en önemli özelliklerinden biri şüphesiz tarihçiliğidir (Halaçoğlu-Aydın, 2001, 444-446). Paşa, 1855-1866 yılları arasında sürdürdüğü vak'anüvislik görevi süresinde *Tarih-i Cevdet*'i kaleme aldı. *Tezâkir, Ma'rûzât, Kıssat-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefâ, Kırım ve Kafkas Tarihçesi* tarih alanında yazdığı en önemli eserleridir. Cevdet Paşa 72 yaşında iken 1895'te İstanbul'da öldü (Fettahoğlu, 2021b, s.24-27, 388).

yandan kadın hakları konusunda Avrupa'da meydana gelen yaklaşımların Osmanlı'da da görülmeye başlanması ve Türkiye'de ilk kadın hakları savunucularından olması onun düşüncelerini önemli kılmaktadır. Yazarın çalışmalarının tamamını incelemek daha geniş çaplı bir çalışmanın konusu olacağından bu dört eser tercih edilmiştir. Çalışma nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi ile ortaya konulmuştur. Bu kapsamda söz konusu eserler en az dörder kere okunmuş, bu okumalar esnasında toplum ve devlet hayatıyla ilgili ifadeler kodlanmıştır. Sonrasında ilgili kodlar bir araya getirilerek temalar oluşturulmuş ve her tema ile ilgili sonuçlara ulaşılmıştır. Daha önce yazarın toplum ve devlet görüşünü doğrudan konu edinen herhangi bir çalışmanın bulunmaması bu çalışmayı özgün kılmaktadır. Yaptığı işler ve savunduğu fikirlerle kendi dönemi ve sonrasındaki kadınlara örnek teşkil eden Fatma Aliye'nin dünya görüşünü öğrenmek kadın tarihi açısından da önemlidir.

A. ETKİLENDİĞİ ŞAHSİYETLER VE ORTAM

Fatma Aliye'nin toplum ve devlet görüşünün şekillenmesinde Ahmed Midhat Efendi, İbn Haldûn ile Cevdet Paşa'nın etkileri görülür. İbn Haldûn'a ait olan ve Cevdet Paşa'nın da paylaştığı asabiyet görüşünün (Yazan, 1992, s. 44) yansımaları Fatma Aliye'de de mevcuttur. Bununla birlikte onlardan ayrıldığı noktalar da bulunmaktadır.

Fatma Aliye, İbn Haldûn'u babası aracılığı ile tanır. Zira Cevdet Paşa İbn Haldûn'un *Mukaddime*'sinin bir kısmını tercüme etmiştir. Yazar, tarih yazma usulü konusunda bu eserden yararlandığını belirtir (Fatma Aliye, 1331, s. 6). İbn Haldûn'a göre bireyleri birbirine bağlayan, perçinleyen bir şey vardır ki zamanla manevi bir hâl olarak vicdanları da birleştirir, iman hâline gelir. Bunlar birleşerek milliyet hissini doğurur. Bu asabiyettir yani bir duygu ve şuur. Cevdet Paşa'ya göre devletin kuruluşunda en önemli etken asabiyettir. Fakat zamanla etkisini kaybeder, yönetimlere yorgunluk gelir. Devletler bir tavırdan diğer tavra geçerler ve tavırlar arası geçişler tehlikelidir (Yazan, 1992, ss. 52-54). Nitekim Yıldırım Bayezid zamanında Osmanlı yönetimi yorulmuştur. Fatma Aliye de devletin kuruluşu ve Yıldırım Bayezid'e kadar olan dönemini anlatırken babasının görüşünü teyit eder nitelikte anlatımlarda bulunur.

İbn Haldûn, nasıl ki her ferдин bir ömrü varsa topluluklar halinde yerleşik veya göçebe yaşamının, devletin ve halkın da bir ömrünün olduğunu söylemektedir. Çünkü insan için tekâmül devresinin sonu 40 yaştır, bundan sonra duraklama ve bir süre sonra gerileme başlar. Sosyal hayatta da olgunluk dönemi ve bunun bir sonu vardır. Yerleşik hayata geçip devlet kuran toplumlar bir süre sonra bolluk içerisinde yaşamaya, yemek, elbise, yapı, yatak, tabak ve çanak, ev ve medeni hayat için her şeyi güzelleştirmeye başlar. Bunları elde etmek insanın büyük emek sarf etmesine yol açacağından ve kazançları bu taleplere yetmeyeceğinden dolayı zararlıdır. Çünkü belirli düzeyde hayat standardına ulaşmış daha doğrusu lüks hayat süren bireyler, değişik sosyal ve ekonomik şartlar nedeniyle bu standardı sürdürme imkânını bulamazlar. Böylece fazla harcamaya girerler ve zamanla yoksullaşırlar. İstek ve ihtiyaçların karşılanamaması, ahlaki çöküntüyü beraberinde getirir. Öte yandan bolluk ve refahın artması yeme içme alışkanlıklarını değiştirerek lezzetli yemek yeme, şehvet düşkünlüğü ve zina gibi birtakım davranışlara yol açar. Kısaca yerleşik, medeni ve zikredilen hayat tarzı tekâmülün son haddi olup bunlara sahip olan kavimlerde ihtiyarlama çağına başladığı görülür (İbn Haldun, 1991, ss. 296-300).

İstila-yı İslam'ın yazılmasında Ahmed Midhat Efendi'nin büyük bir rolü vardır. Bu rol hem teşvik etme hem de içeriğe katkı sunma şekillerinde kendisini gösterir. Birbirlerini manevi baba-kız olarak kabul eden ikiliden Ahmed Midhat Efendi aynı zamanda Fatma Aliye'ye adeta öğretmenlik yapar. Yazar, eserlerini manevi babasına gönderir, fikrini alır; zaman zaman da bir araya gelerek fikir alışverişinde bulunurlar (İnceoğlu & Berktaş, 2011, s.372, 375-376, 399-400). Şu halde Midhat Efendi, yazma tekniği bir yana Fatma Aliye'nin fikirlerinin oluşumu safhasında da etkili görünmektedir.

Kosova Zaferi-Ankara Hezimet'inde Fatma Aliye'nin toplum ve devlet anlayışına etki eden tavırlar teorisinin yansımalarını görmek mümkündür. Osmanlı Devleti, Fatma Aliye'nin "millet-i necibe" olarak adlandırdığı Türkler tarafından kurulmuş, zaman içerisinde civardaki diğer Türk gruplarının da katılmasıyla gittikçe büyümüştür. Toplumdaki kuvvetli dayanışma, iş birliği, fedakârlık ve inanç sayesinde sınırlar genişlemiş ve devlet, büyük bir siyasi organizasyona dönüşmüştür. Güzel ahlak ve samimi mücadele, toplumun refah düzeyinin yükselmesine yol açmış, öyle ki Orhan Bey zamanına gelindiğinde ülkede zekât verecek kimse bulunamaz olmuştur (Fatma Aliye, 1331, s. 26). Yıldırım Bayezid zamanında ise lüks bir hayat yaşanmaya başlanmıştır. Yazara göre bu da doğal bir sonuçtur. Çünkü her toplum geliştikçe zenginleşir ve böyle bir hâli yaşar. Bu dönemde fedakârlık, dayanışma, güzel ahlak yerini sefahate, adaletsizliğe ve lüks hayat yaşamaya bırakmış, bu da devletin duraklamasına ve büyük bir tehlike geçirmesine neden olmuştur (Fatma Aliye, 1331, ss. 88-95, 100). Görüldüğü üzere yazar, İbni Haldun'un nazariyesinin Osmanlı kuruluşunun ilk yüz yıllık döneminde gerçekleştiğini ifade eder şekilde yorumlar yapmıştır. Bununla birlikte *Kosova Zaferi-Ankara Hezimet*'ni yazarken Fatma Aliye'nin, babası Cevdet Paşa tarafından kaleme alınan *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ* adlı eserden doğrudan alıntı yapma, özetleme ve bazen de sadeleştirme yoluna giderek yararlandığı¹ bununla birlikte bazı doğu ve Batı kaynaklarını da esas aldığı,^b kitaptaki kişi ve olaylarla ilgili sıkça kendine özgü yorum ve değerlendirmelere başvurduğu görülmektedir. Yazar eserinde anlattığı konular hakkında babasının *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*'da yaptığı yorumlardan çok daha fazlasını yaparak görüşlerini beyan etmiştir.

İncelemeye tabi tutulan eserler, 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başında Osmanlı Devleti'nin siyasi, sosyal, ekonomik bakımdan türlü sıkıntı ve sancılar yaşadığı bir zaman diliminde yazılmıştır. *Nisvân-ı*

^b İki eser karşılaştırıldığında benzerlikleri tespit etmek mümkündür. Bunlardan bazı örnekler sunabiliriz. Mesela Ankara Savaşı esnasında Yıldırım Bayezid ile Solak Karaca arasındaki konuşmadaki benzerlikler dikkat çekicidir. Konuşma *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*'da şu şekilde yer alır: "Maiyyet-i silahşorânından Solak Karaca, Yıldırım Bayezid'in üzenisinden tutup 'Gördün mü o sarhoş vezirin ettiklerini? Sana ne işler işledi. Kâr-u bâr-ı saltanatını tarumar eyledi. Namus-ı Osmanîyi hıfzeden leşkerin tahsisatını böyle günlerde senin işine yaramayacak ve belki mazarratı görülecek yerlere sarf ettirip hem hazine-i devletini ifnâ etti hem de asker ve ahaliyi senden soğuttu' dedikte Yıldırım Han etrafa atf-ı nazarla hakikat hâle muttali ve müteallim ve heyet-i mecmua ile düşman ordusunun kalbine hücum etmekle âzım oldu. Hâlbuki Anadolu asâkiri kâmilen dağıldı. Sağ cenah bütün bütün hâlî kaldı." (Ahmet Cevdet Paşa, 1969, s. 617). Konuşma, *Kosova Zaferi Ankara Hezimet*'inde ise "Maiyet-i şahane silahşörlerinden Solak Karaca, Yıldırım Bayezid'in üzenisinden tutup 'O sarhoş vezirin yaptıklarını gördün mü? Saltanatını tarumar etti. Namus-ı Osmanîyi muhafaza edecek olan asâkirin tahsisatını böyle günlerde kesip senin işine yaramak değil mazarratı olan şeylere sarf etti. Hem hazine-i devletini mahvetti hem de asker ve ahaliyi senden soğuttu,' demesiyle Bayezid Han etrafına bakıp hakikati anladı. Anadolu askeri bütün bütün dağılmış sağ cenah boş kalmış idi." şeklinde yer alır (Fatma Aliye Hanım, 1331, s. 116). İki eser karşılaştırıldığında bu türden benzerliklere sıkça rastlanır.

^b Fatma Aliye'nin yararlandığı kaynaklar hakkında bkz. (Kırpık, 2010, ss. 140-141).

İslam ve İstila-yı İslam II. Abdülhamid devrinde, *Kosova Zaferi-Ankara Hezimet*i ile Ahmed Cevdet Paşa ve *Zamanı* ise II. Abdülhamid'in mutlakiyet yönetiminden hürriyete geçildiği ancak siyasal kargaşanın yaşandığı ve nihayet bir süre sonra İttihat ve Terakki'nin baskıcı yönetiminin kurulduğu II. Meşrutiyet döneminde kaleme alınmıştır. Bu dönemde art arda gelen mağlubiyetlerle büyük toprak kayıpları yaşanmış, toplum büyük buhran ve acılara maruz kalmıştır. İşte Fatma Aliye'nin topluma ve devlet dair görüşleri mutlakiyet ve meşrutiyet dönemlerinde öncelikle Ahmed Cevdet Paşa, Ahmed Midhat Efendi ve İbn Haldûn'un tesirleriyle şekillenmiştir. Bununla birlikte yazarın kendi döneminde ülke gündemini meşgul eden hatta dünyada yaşanan çeşitli olay ve fikirlere dair yerli ve yabancı basın ile kitapları takip etme imkânına sahip olması, gazete yazarlığı yapması ve çeşitli türlerde kitap yazması gibi nedenler onun çok yönlü olarak yetişmesine ve fikri gelişimini sürdürmesine katkı yapmıştır.

B. DİN VE TOPLUM

Nisvân-ı İslam'da yazar, cariyelik, çok eşlilik, kadın tesettürü ve kadınların erkeklerle görüşüp görüşmemesi gibi meseleleri İslam dininin prensipleri temelinde izah eder. Cariyelerin Osmanlı toplumundaki yerini İslam hukukunun çizdiği prensipler etrafında açıklar. Ona göre cariyeler genelde mutlu insanlardır. Alınıp satılabilirlerse de uygulamada efendilerinin kızı hükmündedirler. Cariyelik sisteminin suiistimale açık olduğunun farkında olmasına rağmen yazar cariyeliği kendi döneminde makul bir sistem olarak görür (Argunşah, 2012, ss. 40-50).

Nisvân-ı İslam'da yazarın, çok eşlilik konusundaki görüşlerine de ulaşmak mümkündür. Fatma Aliye çok eşliliğin Allah'ın emri olmadığını, bu tür evliliğe belirli şartlar altında ruhsat verildiğine dikkat çeker. Çok eşliliğin yasaklandığı toplumlarda metreslik denilen kötü bir âdetin meydana geldiğini, çok evliliğe rıza göstermeyecek kadınların boşanma haklarının olduğunu belirtir. Yazar, medeni bir toplum için her türlü zararı uzaklaştıracak ve her türlü mutluluğu bünyesinde toplayacak bir şeriatın olması gerektiğini belirterek İslam hukukunun kadına verdiği değerini üstünlüğünü savunur. Ona göre "İslam'da nisvâna (kadınlara) Kur'an mertebesinde ihtiram olunur (saygı gösterilir) (Argunşah, 2012, ss. 71-75).

Fatma Aliye, *Nisvân-ı İslam*'da kadınların örtünmesi ve toplumsal hayatta erkeklerle görüşüp konuşması hususunda da İslam dini temelinde görüş beyan etmiştir. Ona göre "İslam kadınlarının saçları örtülü olunca yüz şer'an namahrem değildir. Elbiseleri kapalı ve başörtüsüyle de saçları örtülü olduktan sonra kadınların erkekler ile görüşmeleri şer'an memnu (yasak) değildir." Yazar bu görüşlerini desteklemek için Hz. Muhammed'in eşleri Hz. Fatıma ile Hz. Aişe'nin giyim kuşam kurallarına uygun bir şekilde erkeklerle görüşüp konuştuklarını dile getirir (Argunşah, 2012, ss. s82-83).

Fatma Aliye, cariyelik sistemi, çok eşlilik ve kadınların giyim kuşamı ve toplum içerisindeki hareketleri konularına İslam hukuku temelinde sahip çıkarak savunur. Kısaca İslam dini getirdiği düzenleyici hükümlerle toplum hayatında vazgeçilmez bir yere sahiptir.

Fatma Aliye, *İstila-yı İslam* adlı eserinde yine dinin birey ve toplum açısından önemine değinir. Avrupa'da dinsizliğin yayılmasını ve bunun nedenlerini, dinsizliğin tutarsızlıklarını izah eder. Hıristiyanların dinden uzaklaşmasına karşın dünyanın çeşitli yerlerinde İslamiyet'in giderek daha fazla kabul gördüğünü örneklerle açıklar.

Fatma Aliye'ye göre insanlar için din mutlak bir gerekliliktir; makbul din ise İslam'dır. Ona göre medenî ve ilerlemiş milletler, vahşi milletleri medenileştirmeye, putperest, ateşperest gibilerini ilahi dinleri kabule çağırarak medeniyet dairesine sokmaya çalışmaktadır. "Zira kabil-i inkâr [inkâr edilmesi mümkün] değildir ki insanlara, beşer denilen bu mahlûka, bir din lazımdır." diyen yazar, bazı benzetmelerle dinin insan hayatı için önemine değinir. Dünyada nasıl gemiler kaptanla, lokomotifler makinistle, atlar kırbaçla, vahşi hayvanlar sopalarla idare olunuyorsa insanların da dinden başka bir şeyle idare olunamadığını, başka türlü zapt edilemediğini dile getirmektedir. İlahi kitapların itaat ettirdiği, boyun eğdirdiği halkı sadece orduların ve kanunların yönetemeyeceğini belirtir. Ona göre bir adamın kendisini, eşini, çocuklarını dehşet veren kötü hastalıklardan ve ailesinin geçimini sağlayacak parasını zarardan; sarhoşluk, kıskançlık sonucu ortaya çıkabilecek küfür, darp ve yaralamadan koruyan kısaca o adamın rahat ve huzurunu, mutluluğunu, ailesinin geleceğini mahvolmaktan kurtaran şey dindir (Fatma Aliye, 1318, ss. 3-5).

Yaşadığı dönemde Avrupa'daki din karşıtlığına kafa yoran yazar; "Gittikçe dinsizlik tevessü ediyor [yayıyor]. Bu hâl herkesi ürkütüyor. Zira bir halk ki hâlikını [yaratıcısını] tanımaz Allah korkusu bilmezse halleri ne olur?" diyerek endişesini dile getirir (Fatma Aliye, 1318, s. 14). Yine dinsizlik ve imansızlığın çok yayıldığını, bunun vahim sonuçlarını görenlerin dinsizleri ikna edecek din aradıklarını, hatta herhangi bir şeye inananların dahi bu arayışta olduklarını, ölüm karşısında çaresiz kaldıklarını, kadınların birbirlerine: "Akşam karanlığından korkan çocuklarımızı ne ile müteselli edeceğiz?" dediklerini belirtir (Fatma Aliye, 1318, ss. 21-22).

Fatma Aliye, Avrupa'da yayılan dinsizliğin sebeplerini de izah eder. Ona göre Hristiyanlığın sade ve saf halinin daha sonra bozulması bunun birinci sebebidir. Diğer bir sebep ise Avrupalıların zekâ ve çalışmalarını, Allah'ın varlığı ve şanının yüceliğini ortaya koyma yerine kendi yalan yanlış düşüncelerini açıklamaya sarf etmeleridir. Fatma Aliye'ye göre Avrupalılar yazma kabiliyetlerini Allah'ın varlığı ve şanının büyüklüğü konularına harcasalar "dünyada hiçbir imansız kalmaz idi." (Fatma Aliye, 1318, ss. 13-14).

Fatma Aliye daha önce kaleme aldığı *Nisvân-ı İslam*'da Kur'an'ın ve Müslümanların Hristiyanlığa bakışını yansıtır. Hz. İsa, Hz. Meryem, İmran ve İncil ile ilgili konularda İslam'ın yaklaşımını sunar. Yazılanlar Müslümanlar için dinleriyle gurur duyma vesilesi olurken Hristiyanlar için İslam'ın kendilerine bakış açısını öğrenme fırsatı verir. *Nisvân-ı İslam*'da çeşitli gerekçelerle İslam'ın üstün bir din olduğu imajı verme gayretinde olan Fatma Aliye, bir bakıma Hristiyanlığa karşı İslam'ı savunur (Argunşah, 2012, ss. 51-61).

Avrupalıların "hiçbir şey yok" deyip "ilim ile vicdan var" dediklerini, bir dönem sadece "akıl" (raison) var olduğunu ileri sürerek aklın heykelini yapıp o taş parçalarına taptıklarını belirtir. Bunları eleştiren yazar, insanın sonunu düşünme ve ebedi mutluluğa ulaşma arzusunun tabiatında bulunduğunu dile getirir. Ona göre insan, Allah'ın varlığını herhangi bir eğitim almadan dahi anlayabilir. Çünkü nereye bakılsa Allah'ın kudretinin ve büyüklüğünün eserleri görülür (Fatma Aliye, 1318, ss. 19-20). Fatma Aliye akıl (raison), ilim ve vicdanın insanları idare edemeyeceğini, medeniyet veya ilerleme âleminin vahşet âleminde de beter olacağını, dinin "dünyada rahat yaşamak için ve ölümlükten"

müsterihâne [gönlü rahat olarak] *can vermek için, bir âlem-i diğerden* [diğer âlemden] *emin olmak için*" gerekli olduğunu belirtmektedir (Fatma Aliye, 1318, s. 22, 23).

Fatma Aliye, Avrupalı misyonerlerin dünyanın muhtelif yerlerinde kendi dinlerini yaydıklarını belirttiikten sonra İslam topraklarında başarılı olamadıklarını hatta İslam ülkelerine gelenlerin Müslümanlığı seçtiklerini; "Zira İslam'dan tanassur etmiş [Hıristiyanlığa geçmiş] belli başlı hiç kimse görülüp işitilmemiş olduğu halde memalik-i İslamiyeye gelmiş Avrupalılardan hatta misyonerlerden bir hayli kimselerin İslam'ı kabul eyledikleri isimleriyle, sıfatlarıyla yine Avrupa gazeteleri tarafından ilan olunmuş idi." (Fatma Aliye, 1318, ss. 28-29) ifadeleriyle dile getirmektedir.

Fatma Aliye, dinin ve elbette İslam'ın insanlar için önemine değindikten sonra bir bakıma içten içe savunmaya geçer. Adeta "İslam o kadar mükemmel bir din ise Müslümanlar neden geri kaldı?" sorusuna cevap verir gibidir. Ona göre geri kalışın sebebi İslam değil Müslümanlardır. Üç asır öncesine kadar İslam ülkelerinde maarif ve sanayinin çok ileri gittiğini ancak son üç asırdır bir duraklama ve çöküş dönemi yaşandığını bunun sebebini İslamiyet'te değil Müslümanlarda aramak gerektiğini dile getirir. (Fatma Aliye, 1318, s. 3-5, 14).

Yazar, *İstila-yı İslam*'da İslamiyet'in Avrupa, Amerika, Afrika ve Hindistan'da yayılmaya devam ettiğini dile getirir (Fatma Aliye, 1318, s. 33-34). Aynı eserde Fatma Aliye, Müslümanların eğitim ve sanayi bakımından geri kalsa da artık akıllarını başlarına almaya başladıklarını, ilk uyanış işaretlerinin İstanbul'da ve ikincisinin Hindistan'da başladığını, ardından aynı gelişmelerin Mısır, Suriye, Kırım, Kazan ve Tataristan taraflarında da görüldüğünü belirtir. (Fatma Aliye, 1318, s. 36).

Avrupa'da Aydınlanma Dönemi'nden itibaren giderek yaygınlaşan ve akli ön plana alıp dini önemsizleştiren anlayışa karşı Fatma Aliye, dinin ve özellikle İslamiyet'in birey ve toplum açısından önemine dair üst düzey bir bilince sahiptir. Yazar, okuyucusunu dinden uzaklaşmanın makul olmadığını anlatarak uyarma gayreti içine girer. Yabancılar karşı Osmanlı kadınının toplumdaki statüsünü savunurken temel referans noktası İslam'dır. Kadınları toplum hayatından soyutlayan çeşitli uygulamaların İslam'dan değil örf ve adetlerden kaynaklandığını savunur (Argunşah, 2012, ss. 82-84). Makalelerinde de yazar, başta Hz. Muhammed dönemi olmak üzere tarihte yapıp ettikleriyle ön plana çıkan kadınlardan örnekler vererek İslam'ın kadınların sosyal hayattaki yerini doğru bir şekilde göstermeye çalışır (Oylubaş, 2014, ss. 175-177). Bu yorumlarla Fatma Aliye, İslam'ın kadınlar ve toplum için ne kadar önemli ve hayati bir role sahip olduğunu anlatır. Öte yandan 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren açılan yabancı okullar vasıtasıyla Osmanlı ülkesinde etkisini giderek artıran misyonerlik faaliyetlerine karşı halkı uyarır gibidir. *İstila-yı İslam*'da Müslümanları, Avrupa'dan gelen tehlikelere karşı koruma ve İslam'ın gücünü hissettirme gayreti sezilir. Bu bağlamda İslam'ın giderek yayıldığı ve İslam dünyasının uyanış döneminde olduğunu vurgulayarak Müslümanlara cesaret vermek ister. Yazarın bu bilinç düzeyi ve gayretine rağmen talihin garip bir cilvesidir ki kızı İsmet Hanım bir Amerikan misyoner okuluna devam etmiş, Hıristiyanlığı kabul ederek rahibe sıfatıyla misyonerlik faaliyetleri içerisine girmiştir (Aşa, 1993, s. 38).

C. TOPLUMUN VE DEVLETİN GELİŞMESİNE NEDEN OLAN ETKENLER

Fatma Aliye, birey ve toplum için önemli olan diğer bir husus olan devlete ve devlet yönetim sistemine dair de çeşitli görüşler ileri sürmüştür. Ona göre devlet ile milletin her tür işi ve hakları yöneticiler için Allah'ın emanetidir (Fatma Aliye, 1331, s. 105). O eserlerini yaşadığı devrin insanlarına ışık tutma gayesiyle kaleme almıştır. Eserler vasıtasıyla iyi ve kötünün ne olduğunu, örnek yönetici tavırlarının neler olması gerektiğini ortaya koyma çabasıdır. Böyle bir çabanın arkasında tıpkı babası ve İbn Haldun gibi sosyal prensiplere ulaşma gayreti sezilmektedir. Bu bağlamda Fatma Aliye, Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarındaki başarının altında yatan sebepleri tahlil ederek genel kurallara ulaşma hedefi güder. Ona göre devlet adamlarının kişisel özellikleri ile yönetim anlayışları, ilerleme ve gelişmenin temellerini oluşturmaktadır.

1. Devlet Adamlarının Kişisel Özellikleri

Fatma Aliye, devlet adamlarının kişisel özelliklerinin toplum ve devlet açısından hayati bir öneme sahip olduğuna inanır. Ona göre yöneticilerin sahip olduğu değerler, gelişme ve ilerlemenin öncelikli nedenidir. Yönetim şekli nedeniyle öne çıkan şahsiyetler ise padişahlar ile yönetimde ona yardım eden ve yol gösteren üst düzey devlet görevlileridir.

Kosova Zaferi Ankara Hezimet'i'nde devletin ve milletin gelişmesine yol açan temel değerler, Osmanlı Devleti'nin ilk üç padişahının kişisel özelliklerinde ön plana çıkarılır. Yazara göre Osman Bey, ahlakının güzel olmasıyla küçük yaşından beri dikkatleri üzerine çekmekteydi. O, kişisel özellikleri bakımından güzel ahlak sahibi, zeki, arif, nazik, cesur, bahadır, mahcup, güler yüzlü, tatlı dilli, akraba ve devlet büyükleriyle iyi geçinir; devlet yönetiminde ise adil, istişareye önem veren, hukuka riayet eden, kahraman, fedakâr ve alçak gönüllü olup, halkını müreffeh ve huzurlu yaşatmak için gayret gösterir, fukaraya yardım eder, fethettiği yerleri imar ve iskân ile buralarda adaletin tesisi için çaba harcar, aynı zamanda gösterişten uzak, sade bir hayat yaşardı (Fatma Aliye, 1331, s. 12-13, 15, 18, 21).

Yazara göre Orhan Gazi de benzer hususiyetlere ve değerlere sahip bir padişahı. Fatma Aliye Orhan Gazi'yi güzel huylu, cesur, adil, merhametli, affedici, olgun, tarih sayfalarında hiçbir pürüz bırakmaması ve tartışma konusu olabilecek bir hareket göstermemesi gibi özellikleri nedeniyle över (Fatma Aliye, 1331, s. 33). Yazar, padişahın davranışları üzerinden iyi yönetici vasıflarını da dile getirir. Savaşta gayet cesur olan Orhan Bey, oğlunun ölümüne dayanamayacak kadar yufka yürekli, İznik'te inşa ettirdiği imaretin açılışında bütün asker ve halka verilen yemeği kendi eliyle dağıtacak kadar tevazu sahibi, eşi Teodora'yı, kayınpederiyle görüşmek üzere İstanbul'a götürecektense kadar merhametli ve nazikti (Fatma Aliye, 1331, s. 26, 30). Fatma Aliye'nin anlatımına göre Orhan Bey'den sonra işbaşına geçen I. Murad da sahip olduğu hasletler bakımından babası ve dedesinden geri kalır değildi. Mağrur olmayan padişah, cesur, tedbirli, fedakâr, gösterişi ve övünmeyi sevmez, kanaatkâr olup sade bir hayat sürerdi. Üstelik Allah yolunda savaşan bir gaziydi (Fatma Aliye, 1331, s. 41, 43, 56).

Fatma Aliye'ye göre yalnız padişahların değil, aynı zamanda üst düzey devlet adamlarının ahlaki özellikleri de başarıya katkı sağlamıştır. Yazar, başta padişahlık mertebesine yükselememiş Alâeddin^c ve Süleyman^d gibi hanedan üyeleri olmak üzere Akçakoca, Konur Alp, Samsa Çavuş, Kara Halil, Hacı İlbeyi, Hacı Evrenos Bey, Timurtaş Paşa ve diğerlerinin üstün ahlaki hususiyetlere sahip olduklarını dile getirir (Fatma Aliye, 1331, s. 12, 18–23, 30, 33, 51, 55–56, 67).

Fatma Aliye'de tarihi olaylara yön veren temel unsurun kahramanlar ve onların kişisel özellikleri olduğu göze çarpar. Fatma Aliye, kabul gören değerlere sahip olmanın gelişme ve ilerleme için vazgeçilmez olduğu dile getirilir. Yazar bu prensiplere Osmanlı kuruluş dönemindeki yöneticilerin özelliklerinden yola çıkarak ulaşır. Çünkü kişisel özellikler aynı zamanda yönetim anlayışını şekillendirme kabiliyetine de sahiptir. Devletlerin kuruluşu, genişlemesi ve zenginleşmesiyle, devlet adamlarının tavırları arasında doğrudan bir bağlantı vardır. Bunun dışındaki etkenlere örneğin stratejik konum, sahip olunan ekonomik imkanlar, uluslararası konjonktür, uygulanan hukuk sistemi gibi konulara yer verilmez. Toplumun, askerlerin iyi organize edilmesi ve yönetilmesi başarıyı getirmektedir. Bu da liderlerin yönetim anlayışı ile doğrudan ilgilidir.

2. Devlet Adamlarının Yönetim Anlayışı

Kişisel özellikler başarının gelmesi için çok önemli olsa da bunu destekleyen ve fiile dönüştüren yönetim tarzına ihtiyaç duyulmaktadır. Fatma Aliye bu hususta da ilk dönem Osmanlı padişahları ve devlet adamlarının yönetim anlayışlarından yola çıkarak genel prensiplere ulaşma gayreti içerisine girer. Yönetim anlayışını belirleyen baş kahraman ise yine padişaktır. Millet çıkarlarını temel alma, iyi bir kadro oluşturma, ortak akılla hareket etme, adaleti esas alma, düşünce hürriyeti, ilme ve ilim adamlarına önem verme, yeniliklere açık olma, yargı bağımsızlığı başarılı yönetim anlayışının göstergeleridir. Şimdi bu hususların detayına değinelim.

2.1. Devlet ve Millet Menfaatlerini Ön Plana Alma

Fatma Aliye, yönetimde devlet ve millet menfaatinin esas alınmasının başarılı bir politika için önemli olduğuna inanır. Bunun için yöneticilerin şahsi çıkarlarını geri planda tutmaları gerekir. Yazar, devlet uğruna fedakârca mücadele eden liderleri örnek olaylarla okuyucularına tanıtır.

Fatma Aliye, yöneticileri millet menfaatlerini ön planda tutanlar ve buna riayet etmeyenler diye tasnif eder. Padişahlara ve dolayısıyla devlete kuvvet ve kudret veren millettir. Çünkü devlet, milletin bileğinin gücü, fedakârlığı, alnının teri ve çalışmasıyla meydana gelmiştir (Fatma Aliye, 1331, s. 94). Millet menfaatini şahsi çıkarlarından üstün tutan yöneticiler yazarın övgüsüne nail olmaktadır. Övülen kişiler Osmanlı kuruluş dönemindeki bazı padişahlar ile devlet adamlarıdır.

Yazara göre Orhan Gazi'deki devlet ve hükümet sevgisi üst düzeyde olup yabancı kadınlarla evlilik onu görevinden alıkoymazdı. Yazar bu hususu; *"Değil bir Bizans güzeli bütün dilberân-ı cihan etrafını*

^c Alâeddin (Paşa), Sultan Osman öldüğünde hayatta bulunan iki oğlundan küçük olanıdır (Mehmed Neşri, 1995, s. 147, 149).

^d Süleyman Paşa (öl.1357?), Orhan Bey'in büyük oğlu olup Gelibolu'ya geçerek Rumeli'deki ilk fetih hareketlerini başlatan şehzadedir. (Emecen, 2010, s. 94).

sarsa onu yolundan çeviremezlerdi. Zevceye karşı olan vazifesini vazife-i hükümete karıştırmazdı.” ifadeleriyle dile getirir (Fatma Aliye, 1331, ss. 29-30). Ona göre kendi menfaatlerini göz ardı eden I. Murad’ın arzu ve maksadı da Orhan Bey gibi devletin çıkarlarına hizmet etmektir (Fatma Aliye, 1331, s. 41). Padişah, yaptığı fetihlerle bir yandan ülkenin sınırlarını genişletirken diğer yandan da halkını birlik ve bütünlük içerisinde görme emelinde idi. Rumeli’deki fetihlerini rahat bir şekilde sürdürebilmek için Anadolu tarafında barış isteyen I. Murad, bu uğurda apaçık bir düşman olduğunu bildiği Karamanoğlu Ali Bey’e kızı Nefise Sultanı vermekten çekinmemişti. Çünkü “*Murad-ı evvel âdil, merhametli olmakla beraber devlet-i Osmanîye uğrunda ne can ne de evlat düşünürdü.*” Fatma Aliye, I. Murad’ın her vesile ile ülke sınırlarını genişletme politikası güttüğünü, oğlu Bayezid’e Germiyanoglu Yakup Bey’in kızı Devletşah Hatun’u alırken bile çeyiz olarak bir kısım yerleri kendi topraklarına kattığını fakat kendi kızını Ali Bey’le evlendirirken çeyiz olarak toprak vermediğini belirterek padişahla ilgili şunları söyler: “*Hazine-i müllete, servet-i devlete el uzatmak onun yapacağı şey değil idi. Ceddi ve pederi gibi onun beyt-ül mal denilen bir hazine-i milliyeye hürmeti vardı.*” (Fatma Aliye, 1331, ss. 41-45).

Fatma Aliye’ye göre devlet ve millet menfaatini merkeze alma konusunda ilk üç Osmanlı padişahı, şehzadelerden Alaeddin ve Süleyman; devlet adamı ve komutanlardan Akça Koca, Konur Alp, Samsa Çavuş, Kara Halil, Hacı İlbeyi, Hacı Evrenos Bey, Timurtaş Paşa ve emsali olan birçok yiğit, örnek davranışlar sergilemişlerdir. Bunlar Osmanlı Devleti’ni kurmak ve sınırlarını genişletmek için kişisel ihtiraslardan ve dünya zevklerinden uzak durarak şahsi menfaatlerini devlet menfaatlerine feda etmişlerdir. Yazar, Osmanlı hanedanının da canlarını tehlikeye atarak devlet ve millet uğruna büyük fedakârlıklar yaptığını, nitekim Sultan Osman’ın kardeşi Gündüz Alp ile oğlu Savcı Bey’in^f savaşlarda şehit düştüğünü dile getirir (Fatma Aliye, 1331, ss. 66-67).

Yazar, başta Osmanlı hanedan üyeleri olmak üzere ilk dönem yöneticilerinin örnek davranışlar sergilediğini belirtir. Belki de Fatma Aliye bu olaylar üzerinden yaşadığı dönemdeki yöneticilere ve gelecek nesillere başarılı insan modeli sunmak suretiyle bir ders verme niyetindedir. Yazılış amacı ne olursa olsun başarılı bir yönetim için devlet ve millet menfaatlerinin her türlü şahsi menfaatin üstünde tutulması gerektiği prensibini savunması yazıldığı dönem itibarıyla kıymetlidir. Ancak idari hiyerarşinin en üstünde bulunan kişi için bu özelliklere sahip insanları bulup ortaya çıkarma ve yol arkadaşı olarak belirleyebilme becerisi de gerekmektedir.

2.2. İyi Bir Kadro

Fatma Aliye’ye göre başarılı bir devlet yönetimi için padişahın yakınında yer alan kadronun üstün vasıflara sahip olması gerekir. Böyle bir kadronun seçimi ise padişahın kabiliyetine bağlıdır. Yazar, ilk

^e “Devletşah (Devlet) Hatun: Germiyanoglu Süleyman Şah’ın Celâleddin Rumi’nin oğlu Veled Çelebi’nin kızı Mutahhare Hatun’dan doğan kızıdır. Tarihlerimizde Osmanlı padişahlarının zevceleriyle diğer bir hükümdarla evlendirilen kızları, çok zaman asıl adlarıyla zikredilmeyerek Devlet Hatun veya Sultan Hatun gibi hükümdar ailelerine mahsus lakaplar ile zikrolunduklarından asıl adların ne olduğu bazen bilinmemektedir.” (Uluçay, 2011, s. 23). İncalık, Devletşah Hatun’un adının Sultan Hatun ve babasının da Süleyman Çelebi olduğunu belirtir (İncalık, 1992, s. 231).

^f Ertuğrul Gazi’nin oğlu ve Osman Gazi’nin kardeşi olan Saru-Yatı’nın ismi bazı kaynaklarda Savcı olarak da geçmektedir. Saru-Yatı 1288’de Bizans tekfurlarından biriyle yapılan mücadele sırasında şehit olmuştur. (Gökbilgin, 1967, s. 251-252). Şu halde Fatma Aliye’nin bahsettiği Savcı Bey Osman’ın oğlu değil kardeşidir.

üç padişahın etrafındaki yönetim kadrosunun isimleri ile özelliklerini açıklayarak bu hususa verdiği değeri gösterir.

Fatma Aliye'ye göre devletleri başarıya götüren bir diğer sebep de iyi bir kadro teşkilidir. Yazar, monarşik yönetimlerde devletin en üst kademesindeki kişinin yetenekli, gayretli ve ahlaklı olsa da devlet işlerinin iyi bir kadro olmaksızın düzenli bir şekilde yürütülemeyeceğine inanır. Nitekim Osmanlı'nın ilk dönemlerinde ehliyet ve liyakat sahibi devlet adamları başarının elde edilmesinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Yapıp ettikleriyle Fatma Aliye'nin beğenisini kazanan en önemli isim şüphesiz "Hayreddin" lakabıyla bilinen Çandarlı Kara Halil'dir. I. Murad'ın hem serdar-ı ekremi ve hem de sadrazamı olan "*Hayreddin Paşa zamanın efâhim (pek büyük) ulemâsından ve gayet âkil, fâtin, tedbir-i hükümet ve umûr-ı askeriyede ehil ve muktedir bir zat*" idi. İlmiyeden gelmesine rağmen yönetim ve askerlik konusunda da maharetliydi. Onun dışında Akça Koca, Konur Alp, Samsa Çavuş, Hacı İlbeyi, Hacı Evrenos Bey, Timurtaş Paşa gibi daha birçok önemli şahsiyet Osmanlı başarısına katkıda bulunan önemli asker ve devlet adamlarıydı. Yazara göre bunlar kişisel hırslarından uzaklaşıp, dünyevî zevkleri bir tarafa bırakarak, devletin menfaatlerini düşünmüş ve birbirleriyle yekvücut olarak hareket etmişlerdir. (Fatma Aliye, 1331, s. 50, 66). Fatma Aliye bu isimleri ön plana çıkararak padişahların ülkeyi ancak iyi bir kadro ile yönetebilecekleri mesajı vermektedir. Padişahın yakınında bulunan nitelikli kadro padişah için bir hazine değerindedir. Ancak onlarla görüş alışverişinde bulunulması yani istişare edilmesi gerekmektedir.

2.3. İstişare

Fatma Aliye'ye göre padişahın istişareye dayalı bir anlayışla devlet yönetmesi başarıyı getiren başka bir sebeptir. İyi bir kadro ile yola çıkan padişahın onların görüşüne değer vererek ortak akılla hareket etmesi övülen davranışlardandır. İstişare aynı zamanda fikir özgürlüğü ve tevazunun da göstergesidir.

Yazara göre Osman ve Orhan beyler her şeyi erbabına sorarlar, emektar ve tecrübeli devlet adamı ve askerlerle daima görüş alışverişinde bulunurlar, onların uygun olan fikirlerini kabul ederlerdi (Fatma Aliye, 1331, s. 21). Örnek bir yönetim anlayışına sahip olan I. Murad "*her şeyi kendisinin bilmesi iddiasında olmayıp bir şeyi bilenden sormak, erbabının reyini almak âdeti idi. Bilâ-mülâhaza hod be hod mühim bir şeye girişmeyip, daima vükela ve ümerasıyla müşaverede*" bulunurdu (Fatma Aliye, 1331, ss. 55-56). Fatma Aliye, hükümdarın önemli kararlar vermeden önce meclis topladığını, buradakilerin görüşüne başvurduğunu, düşüncelerin hür bir şekilde dile getirilmesini istediğini, her tür fikre daima açık olduğunu, hatta bir konuda diğerlerine göre daha ehil birinin olduğuna kanaat getirirse onun kararlarını uygulamaya koyduğunu belirtir. Nitekim Kosova Savaşı öncesinde böyle bir meclis toplayan padişah burada; "*Beyler, gerçi ben pek çok muharebelerde bulundum ve inayet-i rabbanî ile ekserisinde galip oldum. Lakin bu harp onlara kıyas olunamaz. Müşavere sünnet-i resuldür. İttifak ederek gönüllerimiz ve fikirlerimizi birleştirmek lazımdır*" demiş ve savaş düzeninin nasıl olması gerektiği konusunda üst düzey askerlere danışmış, bunlardan Evrenos Bey'in önerisi ittifakla kabul edilmiş ve uygulamaya konulmuştur. Fatma Aliye bu davranışından dolayı I. Murad için "*İşte padişah-ı müdebbir ve kâr-ı âşinâ*" diyerek övgüsünü dile getirir (Fatma Aliye, 1331, s. 56, 58-59, 108). Yazarın, etrafındaki yöneticilerin görüşlerini alıp onlarla istişare etmesi nedeniyle övdüğü diğer padişah ise Mehmet Çelebi'dir. O, ülkeyi Ankara Savaşı'nı takip eden

yıllardaki Fetret Devri'nden çıkararak devletin ikinci kurucusu olmuş başarılı bir padişaktır. Çelebi Mehmet'in Osmanlı saltanatını yeniden kurması ve halka güzel muamele etmesinin en önemli delili birlikte çalıştığı devlet adamlarıyla istişarede bulunmasıdır (Fatma Aliye, 1331, s. 142).

İstişare, gerek eski Türk devlet geleneği ve gerekse İslam devlet yönetme usulünün önemli unsurlarından biridir. Kur'an ve sünnetle sabit olan istişare (Türcan, 2010, ss. 230-231), Fatma Aliye'nin eserinde kuru bir tarih anlatısının ötesine geçilerek okuyucuya önemli bir hususu hatırlatma aracı olarak kullanılır. Ortak aklın esas alınması, yalnız devlet yönetiminde değil her düzeydeki bireysel veya toplumsal iş ve işlemlerde öne çıkan bir yönetim ilkesidir. Yazar, her dönemdeki yönetim anlayışında esas alınması gereken bir başka hususu dile getirir: adalet ve yargı bağımsızlığı.

2.4. Adaleti Esas Alma ve Yargı Bağımsızlığı

Padişahların adil olması Fatma Aliye'nin övdüğü hususlardan bir diğeridir. Adil olmak, Osmanlı tahtına aday olan hanedan üyelerinin tercih edilmesine vesile olmuştur. Adaletin birey, toplum ve devlet nezdinde varlığı ve işlerliğinin göstergesi ise yargı bağımsızlığıdır.

Fatma Aliye'nin de bu anlayışı benimsediği ve eserlerinde verdiği örneklerle adaletin önemine değindiği görülmektedir. Ona göre adalete sadakat, Osman Gazi zamanında başlamış, Orhan Bey ve Sultan I. Murad dönemlerinde devam etmiştir. Hatta Osman Bey'in Türkmen beyleri tarafından padişah olarak tanınmasında adil bir kişi olması büyük bir rol oynamıştır. Yazar, Osman Bey'in bu konudaki en önemli icraatının mahkemelere devlet adamlarının müdahalesini engelleyerek kadıların hükümlerini verirken hür olmalarını sağlamak ve yargı bağımsızlığını getirmek olduğunu, bu sayede Yıldırım Bayezid dönemine kadar yargı bağımsızlığının Dört Halife zamanına benzediğini belirtir. Ona göre Dört Halife döneminde halifeler, hukuk karşısında herhangi bir kişiden farklı değildi (Fatma Aliye, 1331, ss. 95-96).

Adaletin tesisi klasik Türk-İslam devlet yönetim anlayışının en temel unsurlarından biridir. Devlet başkanının öncelikli görevi ülkede adaleti sağlamaktır. Osmanlı devlet yönetimi anlayışının temel prensiplerinden birini oluşturan daire-i adliye de yani hakkaniyetin temin edilmesinde adalet vazgeçilmez bir konumdadır. Bu anlayışa göre dünya barışı adaletle sağlanabilir, dünya bir bahçe olup duvarı devlettir, devleti düzenleyen ise şeriattır, şeriati koruyan iktidardır, iktidar için güçlü bir orduya ihtiyaç vardır, ordu büyük bir servetle beslenebilir, servet ve bolluk huzurlu yaşayan halkla sağlanabilir, halkın huzur ve bolluk içerisinde yaşaması ise adaletle yönetilmesine bağlıdır (Saydam, 2014, ss. 25-26). Bahsedilen geleneksel anlayışa Fatma Aliye'nin yargı bağımsızlığını da ilave ettiği söylenebilir. Adaletin tesisi ve yargı bağımsızlığı, özgür bir ortam ve hür düşünce ile bağlantılıdır.

2.5. Hür Düşünce, İlme ve İlim Adamlarını Değer Verme

Fatma Aliye'ye göre düşünce özgürlüğü, bilime ve bilim adamlarına değer verme bir ülkede ilmin gelişmesinin başlıca şartlarından biridir. Topluma hâkim olan hürriyet, çok yönlü olarak büyüme ve gelişmeye etki eder. Yazar, bu hususa dair düşüncelerini ilk dönem Osmanlı yöneticilerinin uygulamalarından yola çıkarak dile getirir.

Yazara göre ilme ve ilim adamlarına verilen değer, devletin ilerlemesindeki en önemli etkenlerden biridir. İlim adamları Osmanlı Devleti'nin kuruluş devirlerinden itibaren adeta baş tacı edilmiştir. Padişahların yanlarında dinî hususları danışmak üzere ulemeden kıymetli şahsiyetler bulundurduğunu belirten Fatma Aliye, başta Osman Gazi olmak üzere ilk üç Osmanlı padişahının ilim adamlarına derin bir hürmetinin olduğunu, padişahların bilimin gelişmesi için yoğun bir çaba sarf ettiklerini, Orhan Bey'in bu bağlamda çok önemli bir adım atarak İznik'te medrese yaptırdığını ve buraya devrin meşhur âlimi Dâvûd-i Kayserî'yi müderris olarak atadığını belirtir (Fatma Aliye, 1331, s. 27). Yine dönemin üst düzey devlet adamlarından Çandarlı Kara Halil ve Çandarlı Ali Paşa gibi sadrazamlık yapmış şahsiyetler da ulema kökenlidir (Aktepe, 1993, ss. 212-213).

Yazara göre sağlanan hürriyet ortamı, Osmanlı topraklarının cazibe alanı olmasına yol açmış, bu sayede kolaylıkla nüfus çekilebilmiştir. Ülkede ilmin gelişmesi için özgür bir ortam oluşturulmuş, başka ülkelerde yayınlanamayan kitaplar yayımlanmış, savunulamayan fikirler serbestçe ifade edilebilmiştir. Örneğin Muhyiddin İbn Arabî'nin görüşleri Şam'da şeriate aykırı görülüp yazdığı *Kitab-ı Fusûs*, Halep'te yırtılırken kitaba Osmanlı topraklarında haşiyeler yazılıyordu (Fatma Aliye, 1331, ss. 26-27).

Yazar, Orhan Bey dönemindeki hürriyet ortamını överek “onun zamanında olduğu gibi devam ede idi Avrupa'dan evvel Osmanlılar o derece temeddüne vasil olur ve payitaht-ı Osmanî daha evvel Paris, Londra ve Berlin gibi olurdu.” demektedir (Fatma Aliye, 1331, s. 26-27, 28, 33). Yazara göre Yıldırım Bayezid'i yenerek büyük bir başarı kazanan Timur da ilme ve ilim adamlarına büyük ilgi gösterir, yanında daima devrin ünlü ulemasını bulundurur, onlarla sohbetler eder ve görüşlerinden yararlanırdı (Fatma Aliye, 1331, s. 21, 27, 49, 72, 79, 88).

Yazarın özgürlüğün önemini dile getirdiği dönem, II. Abdülhamid'e karşı uzun ve yorucu bir mücadele sonrasında ilan edilen II. Meşrutiyet dönemidir. Ancak ilanına her kesimden çok sayıda insanın sevindiği hürriyet, İttihat ve Terakki liderlerinin tavırları nedeniyle giderek baskıcı bir hüviyete bürünmüştür. Muhtemelen yazar özgürlüğün önemine değinirken aynı zamanda kendi dönemindeki insanlara da örtülü bir mesaj verme maksadı gütmektedir. Çünkü o, yaşadığı dönemde siyasi tekâmülün son halkasında meşrutî idareyi görmektedir.

2.6. Bağnazlıktan Uzak Durma ve Yeniliklere Açık Olma

Yenilik karşıtlığını “taassup” yani bağnazlık olarak tanımlayan Fatma Aliye, bu zihniyetin toplumu geri bırakacağını yenilikçi bir anlayışın ise aksine toplumları ileri götüreceğine inanır. Müslümanların hatası neticesinde İslam dünyasının eğitim ve sanayide geri kaldığını kabul etmekle birlikte yaşadığı devirde uyanışın başladığını belirtir. Uyanış bağnazlıktan uzaklaşma ile olmaktadır. Yazar bu kapsamda toplumsal ilerlemeye neden olabilecek gelişmeleri verdiği örneklerle izah eder.

Fatma Aliye, Osmanlı'da yapılan çeşitli yenilikleri, yenilik karşıtlığının hâkim olduğu devirlerden kurtuluş emareleri gösterir. Yazar, Avrupa'da meydana gelen her tür bilimsel gelişmeye dair eserlerin Türkçeye çevrilmesini, taassup zamanlarında kırılıp dökülen eski eserlerin inşa edilen müzelerde muhafaza edilmesini, eskiden resim yapmaktan çekinilirken Sanayi-i Nefise Mektebi'nin açılmasıyla genç Müslümanların kara kalem ve yağlı boya resimler ile heykeltıraşlık alanında tahsil görmeye başladıklarını ilerici bir anlayışın göstergeleri olarak sunar (Fatma Aliye, 1318, s. 40). Yine o, duraklama

ve gerileme dönemlerinde kadınların erkeklere göre daha fazla ihmal edildiğini ancak yenileşme dönemiyle birlikte sadece erkeklerin eğitim ve öğretimiyle yetinilmeyip eğitimi annelere emanet etmek için kadınların talim ve terbiyesine de önem verildiğini belirtmektedir. Bu kapsamda kızlar için ilkokul ile daha üst eğitim kurumları ve özellikle kız öğretmen okulunun (Darülmuaallimat) açıldığına dikkat çeker. Yirmi, yirmi beş senelik süreçte anne olan kadınlardan düşünsel kalemleriyle dahi hizmet eden kadın yazarların, şairlerin bulunduğunu belirtir. Bu kapsamda Makbule Leman^g ile Fatma Nigâr^h hanımların isimlerini zikreder (Fatma Aliye, 1318, ss. 41-42).

Fatma Aliye, Orhan Bey'in tavrını örnek göstererek dinin yanlış yorumlanmasına karşı çıkar. Padişahın, Osmanlı ülkesine gelen ve çalışıp kazanmaya servet biriktirmeye karşı çıkan ve "bir lokma bir hırka" düşüncesiyle hareket eden grupları sınır dışı ettiğini, bununla birlikte hürmete layık olan dervişlere saygı gösterdiğini belirtir (Fatma Aliye, 1331, s. 28).

Fatma Aliye'nin dinin vazgeçilmezliğini savunması, Batı medeniyetinin bilimsel gelişmelerine kapalı olduğu anlamına gelmemektedir. Nitekim *Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı* adlı eserinde Osmanlı modernleşme dönemi olan Tanzimat yeniliklerini başlatan Mustafa Reşid Paşa yazarın övgüsüne nail olmaktadır. Bunda Mustafa Reşid'in Cevdet Paşa'nın hamisi olmasının da büyük bir payı vardır. Babası Ahmed Cevdet Paşa da medrese kökenli bir din âlimi olmakla birlikte Tanzimat'ın önder kadrosunun yanında yer almış ve devletin gelişmesi ve ilerlemesine katkı sunmuştur (Fatma Aliye, 1332, s. 31-32, 37).

Şu hâlde Fatma Aliye, devleti oluşturan bireylerin İslamiyet'e bağlı ama bağınazlıktan uzak bir şekilde medeniyeti geliştirecek her türlü bilimsel gelişmeye açık olmaları yönünde tavır takınmıştır. Bu yönüyle Osmanlı son dönemindeki İslamcılık akımı mensuplarının savunduğu modernist yaklaşımı benimsemektedir. Bilindiği üzere bu görüşü savunanlar genelde Batı'nın maddi medeniyet unsurlarını almanın sakıncası olmadığı yönünde fikir beyan etmişlerdir (Kutluer, 2001, ss. 65-67). Öte yandan verdiği örneklerle bakılırsa Tanzimat Dönemi'nde eğitim ve sanat alanında yapılan yeniliklere sahip çıkar. Kızların ilkokul sonrasında eğitim alması, Osmanlı'da Batı tarzı güzel sanatlar eğitimine geçilmesi, Tanzimat ve II. Abdülhamid dönemlerinde gerçekleşmiştir. Kızlar için açılan ilk ve orta dereceli okulları övmesi, hayalindeki Osmanlı toplumunun kız-erkek ayrımı olmaksızın örgün eğitime devam etmiş bireylerden oluşması yönünde olduğu söylenebilir. Şu hâlde Fatma Aliye, İslam'ın temel prensiplerine sadık kalmakla birlikte yeniliklere açık, aydın bir Osmanlı kadın tipini temsil etmiş ve savunmuştur.

^g 1865'te İstanbul'da doğan Makbule Leman, ilk Osmanlı kadın yazar ve şairlerinden biridir. Deneme, şiir, hikâye, tenkit ve teşvik türlerindeki eserleri *Hazine-i Fünun*, *Tercüman-ı Hakikat* ve *Hanımlara Mahsus Gazete* gibi gazete ve dergilerde yayımlanır. *Ma'kes-i Hayal* adlı bir de eseri bulunan Makbule Leman 1898'de genç yaşta hayata gözlerini kapamıştır (Uğurcan, 1991, s. 336, 338, 342, 345).

^h 1862'de doğan "Nigâr Hanım hikâye, tiyatro, çeviri, mensure, mektup, makale, anı, sohbet, deneme gibi türlerde de eser vermiş ve kitaplarının bir kısmında bunları tür ayırımına gitmeden bir araya getirmiştir. Yazı hayatı *Hanımlara Mahsus Gazete*, *Mürüvvet*, *Ma'lûmât*, *Servet-i Fünûn*, *Edebiyyât-ı Umûmiyye Mecmuası*, *Utârid*, *Şehbâl*, *Pul* gibi, bir kısmında Üryan Kalb takma adını kullandığı çeşitli dergi ve gazetelerle iç içe ilerledi. Özellikle bir süre için başyazarlığını da yaptığı *Hanımlara Mahsus Gazete* etrafında edebî hayatının renkli ve zengin bir dönemini geçirdi." 1918'de İstanbul'da öldü (Bekiroğlu, 2007, ss. 83-85); (İnal, 1969, s. 1197).

D. TOPLUMU VE DEVLETİ ZAAFA UĞRATAN SEBEPLER

Fatma Aliye, devletleri başarıya götüren, üstün kılan usul, prensip, yöntem ve örneklerden sonra, onları zaafa uğratan, çöküşe götüren sebeplere de değinmektedir. Yazarı genellemeye götüren veriler yine Osmanlı tarihinden alınmıştır. Ona göre devleti zayıflatan en önemli etkenlerin başında baskıcı bir yönetim anlayışı ve kötü yöneticilerin tavırları gelmektedir.

1. Baskıcı Yönetim

Fatma Aliye'ye göre Osmanlı saltanat sistemi, padişahın üstün vasıflara sahip olması halinde devlet ve millet için sorun teşkil etmemekte hatta faydalı bile olmaktadır. Ancak monarşik yönetimler, yöneticilerin istenen niteliklere sahip olmaması durumunda baskıcı bir hale dönüşebilmektedir. Yazar, böyle bir durumdan kurtulmak için meşrutî idareyi iyi bir çıkış yolu olarak görmektedir.

Fatma Aliye, tek kişinin idaresine dayalı yönetimlerin zayıflıklarına vurgu yapar. Ona göre bu tarz yönetimler, baskıcı bir güce dönüşme potansiyeline sahiptir. Tek kişinin verdiği kararlar, bütün milletin kaderini belirlemede *"bütün hukuk-ı millet, hükümdarın keyfine tâbi"* olmakta, *"hayat-ı millet onun bir 'evet' veya 'hayır' demesine"* bağlı bulunmaktadır. Yazara göre ülkeyi yöneten insanın yaptığı hatalar yalnız kendisini değil, bütün milleti etkileyip perişan etmektedir. Fatma Aliye, baskıcı bir hale dönüşen monarşik bir yönetimin halkı soymak için onları cehalete sürüklediğini, haklarını unutturduğunu; bu tarz idarelerde yazı âleminin tam bir serbestlik içinde olmadığını, bu durumun ise eğitim ve kültür hayatını olumsuz yönde etkilediğini belirtir (Fatma Aliye, 1331, ss. 124-125).

Yazar, baskıcı bir yönetimin devlet ve millet hayatına olan etkisini, Yıldırım Bayezid örneği ile açıklar. Ona göre Yıldırım Bayezid dönemi bir inkılap yani köklü değişimlerin yaşandığı devirdir. Ancak bu değişim ve dönüşüm *"hürriyet ve serbestiyetin istibdata"* dönüşümü şeklindedir (Fatma Aliye, 1331, s. 97). Fatma Aliye, padişahın Ankara Savaşı'nda yenilgiye uğramasının sebeplerini beş kelime ile açıklar ve bunlardan istibdadı en tehlikelisi olarak seçer: *"İşret (içki), sefahat (eğlence), gurur, tehevür (sonunu düşünmeden karar verme), istibdat (baskıcı, keyfî yönetim). İstibdat olmaya idi, diğer dört filin hükmü mahdut ve mahsur kalabilirdi."* (Fatma Aliye, 1331, s. 124). Yazara göre padişahın kurduğu istibdat döneminde teamüllere aykırı sıra dışı uygulamalara yer verilir. Mesela Bayezid, rüşvet almakla itham edilen bir grup kadının yakılması emrini vermiş ancak bu kararından Sadrazam Ali Paşa'nın girişimleriyle vazgeçirilmiştir (Fatma Aliye, 1331, s. 97).

Fatma Aliye, tek kişinin iradesine dayalı monarşik yönetimlerin istibdada dönüşerek özgürlükleri ortadan kaldırma potansiyeline sahip olması nedeniyle meşrutî monarşiyi tercih eder. O, meşrutî yönetim anlayışının, baskıcı mutlakî yönetimin mahzurlarının doğal bir sonucu olarak ortaya çıktığını fakat buna ulaşmanın kolay olmadığını belirtir. Milletlerin canlarının çokça yanması nedeniyle istibdadı yıkıncaya kadar mücadele ettiklerini ve medeni milletlerin hayatında bir isyan döneminin meydana geldiğini dile getiren yazar, hükümdarların ne kadar güçlü olurlarsa olsunlar, baskıcılığı sürdürmek için ne kadar canlar yakıp kanlar dökerlerse döksünler, meşrutiyetin gelmesini ertelediklerini ama engelleyemediklerini belirtir. Bu nedenle baskıcı ve keyfî bir yönetimden meşrutiyete geçiş doğal bir sonuçtur çünkü bu sistemde milletin gücü hükümdarın baskısına galip gelmiştir (Fatma Aliye, 1331, s. 125).

Fatma Aliye'ye göre monarşiden meşrutiyete geçiş doğal bir süreç olmakla birlikte bu dönüşüm her memlekette farklı zaman dilimlerinde gerçekleşebilmektedir. Örneğin meşrutiyetin Osmanlı'ya gelmesi gecikmiştir. Yazar, gecikmenin sebeplerini açıklarken bir yandan Osmanlı toplumunun siyasal yönetimler karşısındaki tutumunu, öte yandan da yöneticilerin tavırlarını analiz etmektedir. Fatma Aliye'ye göre Osmanlı halkı eski zamanlardan beri değişik tarihlerde istibdada ve zulme karşı çıkmış, birçok kez isyan etmiştir. Fakat isyandan sonra ne yapacaklarını, daha doğrusu meşrutiyeti istemeyi bilememişlerdir. Hâlbuki özgür ve meşruti yönetimi elde etmiş olan Avrupa'yla komşu olunması ve yakınlık nedeniyle bu, kolaylıkla öğrenilebilirdi. Osmanlı halkı bu bilince, yöneticilerinin tutumu nedeniyle ancak çok sonraları ulaşabilmiştir. Çünkü yazara göre istibdat ve çöküşe neden olanlar *"halkın hakkına tecavüzle istedikleri gibi soyamak için, onlara hukukunu unutturmayı lüzum görmüşler. Dinlerinin kendilerine bahşeylediği hukûk-ı şahsiye ve millîyelerini unutturmak için, ahkâm-ı dîniyelerinden dahî bîhaber bırakmaları değil midir ki onları din uğruna diyerek dinlerinin müsaade eylemediği ahvâle sevk edebilmişlerdir."* (Fatma Aliye, 1331, s. 125, 126). Bu ifadelerle yazar, yöneticilerin insanlara kişisel ve milli haklarını unutturmak için dini hükümleri yeterince öğretmediklerini, dini kendi yönetim anlayışlarının hizmetinde kullanmak için onları dine aykırı hallere yönelttiklerini başka bir ifade ile dini siyasete alet ettiklerini dile getirmiştir.

Yazarın meşrutî yönetimi övmesinde içinde bulunduğu dönemin etkisi olmalıdır. Fatma Aliye'nin babası Ahmed Cevdet Paşa, Tanzimat döneminin önde gelen devlet adamlarından biridir. II. Abdülhamid Meşrutiyet'in ilanında etkili olan Midhat Paşa'yı sürgüne gönderdikten sonra 1877'de Dahiliye Nezaretî'ne Cevdet Paşa'yı atadı. Bundan sonra çeşitli nazırlıklarda bulundu. 1879-1882 yılları arasında ifa ettiği Adliye Nazırlığı döneminde Sultan Abdülaziz'in öldürüldüğüne dair iddialar üzerine kurulan Yıldız Mahkemesi'ndeki rolü nedeniyle kendi döneminde ve sonrasında eleştiriye uğradı (Fettahoğlu, 2021b, s. 288-289, 300, 302, 337, 351). Zira bu mahkemede II. Meşrutiyet döneminde hatırası büyük bir saygıyla yâd edilen Midhat Paşa idama mahkûm edildi. İdamı ömür boyu hapse çevrilerek Taif'e gönderilen Midhat Paşa burada boğularak öldürüldü (Çetinsaya & Buzpınar, 2020, s. 10). Cevdet Paşa mahkeme sonrasında bir süre önemli bir göreve getirilmediyse de padişahla ilişkileri hep iyi oldu. Nitekim 1886-1890 yılları arasındaki son Adliye Nazırlığına da bu yakınlığı sayesinde atandı. Paşa, Abdülhamid dönemindeki Dahiliye Nazırlığı süresince Meşrutiyet ilkelerini hayata geçirmeye çalışmışsa da (Fettahoğlu, 2021b, s.293-298) konjonktüre uygun olarak sonraki dönemde padişahın düşüncelerini destekler şekilde meşrutiyet karşıtı olup Osmanlı'nın büyüklüğünü hilafet ve saltanatın birleşmesine bağlamıştır (Halaçoğlu & Aydın, 1993, s. 445).

Cevdet Paşa'nın ve Fatma Aliye'nin II. Abdülhamid zamanında saraya yakın duruşu (Kızıltan, 1993, ss. 86-87) Fatma Aliye'nin dönemin gözde kadın yazarları arasında yer almasında etkili olmuştur. Ancak 1908'de II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi ve padişahın tahttan indirilmesiyle rüzgâr eski yönetim aleyhine dönmüş, meşrutiyet değerleri ile Namık Kemal, Ziya Paşa ve Midhat Paşa gibi bu fikrin öncüleri kahraman ilan edilmiştir. Yine aynı dönemde yıldızı parlayan ve İttihatçıların el üstünde tuttuğu kadın yazar Halide Edip olmuştur. Fatma Aliye'nin, istibdat aleyhinde ve meşrutiyet lehinde tavır takınmasında bu sisteme duyduğu inancın yanı sıra yeniden ön plana çıkma kaygısı da etkili olabilir. Cevdet Paşa'nın diğer kızı Emine Semiye'nin 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanının hemen ardından Fatma Aliye'ye yazdığı bir mektupta muhtemelen babasının Yıldız Mahkemesi'nde oynadığı rolü kastederek

“mazinin siyahlıklarında gömülmüş bazı dikenli hareketi”nın hürriyet yanlıları ile birlikte kendisini de incittiğini belirtmesi (Fettahoğlu, 2021b, s. 347) ailenin diğer bir ferdinin de meşrutiyet yanlısı tavrını göstermektedir.¹

2. Devlet Adamının Kişisel Zaafları

Fatma Aliye'ye göre ülkedeki her tür iyi icraatın ve başarının kaynağı padişah olduğu gibi, kötüye gidişin sebebi de yine odur. Bu nedenle padişahın kişisel zaafları ülkenin geleceğini tehlikeye atan önemli bir etkidir. Yöneticilerin kişisel zaafları arasında içki, lüks hayat, gurur ve kadın etkisine girme, büyüklük taslama, çevrenin etkisinde kalma, millet malını önemsememe yazarın eserlerinde öne çıkan hususlardır.

2.1. İçki, Lüks Hayat, Gurur ve Kadın Etkisi

Fatma Aliye, *Kosova Zaferi-Ankara Hezimet-i*nde yöneticilerde bulunan ve devlet yönetimini zaafa düşüren sebepleri sıralar. İçki, lüks hayat, kadın etkisi ilk akla gelen hususlardır. Yazar, fikirlerini Yıldırım Bayezid'in hâl ve hareketlerinden yola çıkarak ortaya koyar. Zira padişahın yapıp ettikleri, toplum ve devlet hayatı bakımından büyük bir öneme sahiptir.

*Kosova Zaferi Ankara Hezimet-i*nde Yıldırım Bayezid'in kişisel zaafları Ankara Savaşı mağlubiyetinin sebepleri olarak takdim edilir. Bunlardan ilki padişahın içki müptelası olmasıdır. Yazar diğerleri ile birleştğinde bunun devletin ve milletin kaderi üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğunu belirtir. Diğer bir sebep ise eğlence düşkünlüğüdür (Fatma Aliye, 1331, s. 126). Onu bu tür istenmedik davranışlara sevk eden ise Sadrazam Çandarlı Ali Paşa olmuştur. Yazar bu etkiyi; “*bütün tarihin nefret ve lanetler yağdırdığı o hain, o fâsık vezir, padişaha o gibi şeylere kendisi yol gösteriyor, o suretle kendisi de târik-i sefahati açıyordu.*” şeklinde dile getirmiştir (Fatma Aliye, 1331, ss. 93-94).

Fatma Aliye'ye göre içki alışkanlığı ile zevk ve eğlenceye düşkünlük, Yıldırım Bayezid dönemi dikkate alındığında yönetim, adalet ve hukuk sisteminin yukarıdan aşağıya hiyerarşik olarak bozulmasına neden olmuştur. O zamana kadar Osmanlı Devleti'nde hâkim olan adalet ve hakkaniyet ilkelerinden uzaklaşmış, kadıların seçimi ve atanması ehliyet ve liyakat esaslarına göre değil de rüşvetle yapılmaya başlanmıştır. Kadılar, atanma sürecinde verdikleri rüşvetin acısını çıkardıktan sonra kendileri de zevk ve sefa için rüşvet alır hâle gelmişlerdir. Padişah ve sadrazamın zevk ve eğlenceye dalması, saray görevlilerinin halk ile padişah arasına kat kat duvarlar örmesine, padişahın halktan uzaklaşmasına neden olmuştur (Fatma Aliye, 1331, ss. 94-95).

Doğrudan savaşı kaybetme sebepleri arasında sunulmasa da karısının etkisinde kalması ve bağlantılı olarak lüks hayata yönelmesi Fatma Aliye'nin Bayezid'e getirdiği diğer eleştiri konularıdır. Yıldırım Bayezid, prensesin etkisiyle gösterişli bir saray yaptırmıştır. Dolayısıyla onu babasının ve dedesinin sade hayatından uzaklaştıran da karısı Melica² olmuştur. Prensese, padişahı yalnız mütevazı

¹ Nitekim Emine Semiye daha II. Meşrutiyet ilan edilmeden önce 1906 yılı itibarıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Selanik'teki tek kadın üyesiydi (Karaca, 2010, s. 39).

² Uluçay, Sırp Kralı I. Lazar'ın kızı olan bu kadının adını Maria veya Olivera Despina olarak kaydetmiştir (Uluçay, 2011, s. 24). İnalçık ise bu ismi Olivera veya Maria Despina şeklinde yazmıştır (İnalçık, 1992, s. 231).

hayattan değil, aynı zamanda babasının takip ettiği temel prensiplerden de alıkoymuştur. Çünkü babası herhangi bir aileden kız alırken toprak olarak çeyiz vermediği halde o bu uygulamayı değiştirmiş, Melica karşılığında birtakım toprakları Sırlara vermiştir. Yazara göre Melica, yalnız bunlarla da kalmamış, Osmanlı saray hayatı üzerinde de derin etkiler yapmıştır. Başta padişah olmak üzere diğer görevliler, süslü ve kıymetli elbiseler giyerler. Padişahın prensese olan düşkünlüğü Osmanlı'nın toprak kaybetmesine neden olmuştur. Çünkü Melica'yı "o kadar beğenmiş idi ki mükâfat olarak onun biraderi olan Sırp Kralı İstefan'a Semendire kalesi ile nevâhîsini [traflarını] vermiş idi." (Fatma Aliye, 1331, ss. 91-93).

Yıldırım Bayezid'in gösterişe önem vermesi, sarayı israf ve sefahate açması, köle ve cariyelere son derece süslü giyecekler giydirmesi diğer zaaflarından bazılarıydı. Yazara göre saray çok süslüydü. Kendisi de sırma ile dokunmuş, altın düğmeli elbise giymekteydi. Saray ve saraydaki insanların yanında lüks hayattan buradaki hayvanlar bile nasiplenmekteydi. Bunlar yönetimin niteliği hakkında ipuçları vermektedir (Fatma Aliye, 1331, s. 94).

Fatma Aliye, padişahın içkiye olan düşkünlüğünü Ankara yenilgisinin birinci sebebi olarak saymaktadır. Bu da yazarın devlet adamında devlet ve toplum yararı için nelere önem verdiğinin açık bir ifadesidir. Fatma Aliye üst düzey bir bürokratin kızı olmakla birlikte çok zengin bir ailede yetişmemiştir. Cevdet Paşa borç almayı sevmeyen, tutumlu, israf karşıtıdır. Ancak aile bütçesini kontrol etmek için nispeten eli açık olan eşini tasarruflu olması konusunda sıkça uyarsa da zaman zaman borçlanmak zorunda kalmıştır. Öldüğünde büyük bir servet bırakmamıştır (Işın, 2018, ss. 59-62). Fatma Aliye'nin lükse ve israfa karşı bir tavır sergilemesinde muhtemelen yetiştiği aile ortamı da etkili olmuştur.

Zevke düşkünlük konusunda yazar, başka bir örnek olarak Yıldırım Bayezid'in oğlu Süleyman Çelebi'yi gösterir. Çünkü içkiye, zevk ve sefaya düşkünlüğü sebebiyle yanındaki yöneticiler ve halk ondan hoşnut olmamış, bu da Fetret Dönemi'ndeki kardeşler arası mücadelede başarısız olmasına neden olmuştur. Aksine kendisini zevk ve sefahate kaptırmamış, tıpkı ilk üç padişah gibi davranmış olan Mehmet Çelebi mücadeleden başarıyla ayrılarak devletin ikinci kurucusu unvanını almıştır (Fatma Aliye, 1331, s. 137).

Fatma Aliye, okuyucusuna örnekler üzerinden devlet ve toplumun zararına olabilecek ilkeleri hatırlatmıştır. Böylece okuyucunun tarih aracılığı ile bilinçlenmesine katkı sağlanacaktır. Onun dile getirdiği prensipler esasında İslam'ın getirdiği ölçüler çerçevesinde ele alınabilir. Dini kurallara uyulmadığında birey, toplum ve devlet ölçeğinde türlü belalara uğramak mümkün olmakta ve devletin bekası tehlike altına girmektedir. Yazar, vatandaşın özgürlük alanının daraltılmasını istemezken, yöneticilerin İslam'a aykırı tercihlerine millet menfaatlerine zararı dokunacağı düşüncesiyle özellikle karşı çıkmaktadır. Genel manada gelişmişlik bakımından Avrupa medeniyeti dairesinde olunmasını savunarak yenilikçi bir tavır takınan yazar, dini ve milli değerlerine bağlılık konusunda köklerinden kopmamaktadır.

2.2. Kibir

Fatma Aliye'nin eleştirdiği yönetici davranışlarından biri de "azamet" yani büyüklük taslama veya kibirliliktir. Yazar bu hissin oluşma sebeplerini ve millete verdiği zararları tarihi kişilikler üzerinden analiz eder. Örnek yine Osmanlı tarihinden olup eleştirilen kişi Yıldırım Bayezid'tir.

Fatma Aliye Hanım, abartılı büyüklük hissine dair görüşünü; "*Cenâb-ı Hak kullarına her şeyini ihsan eder yalnız bir şeyi vermez ki o da azamettir. Zira o kendine mahsustur.*" şeklinde dile getirmektedir. Çünkü Yıldırım Bayezid vatandaşlarından söz ettiğinde onlara "kullarım" diye hitap etmekteydi (Fatma Aliye, 1331, s. 98). Yazara göre padişahın kibirli olduğunu gösteren başka bir hadise de Niğbolu Savaşı esirleri arasında yer alan üst düzey bir komutanı serbest bırakırken "*bana bir daha kılıç çekmemek üzere ettiğin ahd ü peymanını sana iade ediyorum. Bütün Hıristiyanların kuvvetini karşıma getirsen bana yeni bir galebe ihzar etmiş olursun*" sözlerini sarf etmiş olmasıdır. Fatma Aliye'ye göre Yıldırım, düşmanı önemsemeyerek "*kendi gururunu okşayacak bir gösteriş*" içine girmiş, "*devlet ve milletin istikbalini kendi keyfine eğlence*" yapmıştır (Fatma Aliye, 1331, s. 94, 98, 105).

Yazar, kendini üstün görmenin psikolojik nedenlerini tahlil eder. Ona göre geçmişte elde edilen büyük başarılar, gurur ve kibre bu da devletin felaketine zemin hazırlamıştır. Mesela Yıldırım Bayezid "*Küçük yaşından beri zaferler içinde yetişmiş, kendisi de zaferler üzerine zaferler kazanmış, Bizans İmparatorunu, bunca kralları kendine râm etmiş,*" olduğundan "*ecdadı ve pederi gibi hazm-ı nefse muktedir olamayıp*" gururuna mağlup olarak Timur'un mektuplarını ve getirdiği teklifleri sağlıklı bir şekilde değerlendirememiştir. Gereğinden fazla büyüklük hissi padişahın öfkesine hâkim olamayarak ceza verme konusunda aşırı gitmesine de neden olmuştur (Fatma Aliye, 1331, ss. 97-104).

Fatma Aliye, Yıldırım Bayezid üzerinden hoşla gitmeyen yönetici tavırlarını belirlerken dini referansları esas almıştır. Büyükleme Allah'ın ve insanların hoşlanmadığı bir davranış olup sonuçları itibarıyla yöneticiler, yönetilenler ve devlet için zararlıdır. Bu vesile ile yazar, geçmişte elde edilen zaferlerin kibre neden olma ihtimali nedeniyle başarılı yöneticileri dikkatli olmaya davet eder.

2.3. Çevrenin Tesirinde Kalma

Fatma Aliye'ye göre kişisel zaafardan olup, devlet yönetimini ciddi şekilde etkileyen başka bir faktör de hükümdarın çevresindekilerin fazlaca tesirinde kalmasıdır. Padişahın etrafında hata yapmaya ve yaptırmaya meyilli insanlar bulunabilmektedir. Bu insanlar, hükümdarın kişisel özelliklerine göre davranmakta ve onu hata yapmaya teşvik edebilmektedir. Etki altında kalarak hata yapmaya açık hale gelen Yıldırım Bayezid yazar tarafından bu çerçevede değerlendirilmektedir.

Fatma Aliye'ye göre padişahı hataya sevk eden veziriazam Çandarlı Ali Paşa olmuştur. Ali Paşa, "*Bayezid-i evvel hazretlerini istediği gibi kandırıp zevk ve sefahate ve işrete alıştırmış. Pek çok kalbini yakan hırs ve arzu-yu sefahate ve debdebeye (gösterişe) kendisi de koyulmuştur.*" Kazaskerlikten gelen Ali Paşa aslında neyin doğru neyin yanlış olduğunu bilen bir kişidir. Fakat o "*hain*" ve "*fâsık vezir*" bunları padişaha anlatmamış "*kendisine sefahat ve irtişa (rüşvet) kapılarını açmak için padişahı işret ve sefahate düşürerek ona hazinenin kapılarını açmış ve o yola teşvik etmiş idi.*" Öte yandan "*Padişaha lazım olan şey adaletle ihlâs-ı îtikattir, ayş ü işret (yeme ve içme) gibi şeyler többe ile affolunur*" diyerek padişahı içkiye alıştıran da o olmuştur

(Fatma Aliye, 1331, s. 88). Yazara göre Ali Paşa'nın padişahı içkiye ve eğlence hayatına sevk etmesi, padişahın yönetim görevini ihmal etmesine ve halktan uzaklaşmasına neden olmuştur (Fatma Aliye, 1331, s. 94). Fatma Aliye'ye göre Ankara Savaşı'nın seyrini değiştiren kişi de Ali Paşa'dır. Çünkü Osmanlı ordusu savaş meydanında galip gelmeye yüz tutmuş iken Şehzade Süleyman Çelebi'ye savaştan kaçmayı tavsiye etmiş böylece büyük bir felakete neden olmuştur (Fatma Aliye, 1331, ss. 114-115).

Fatma Aliye'ye göre Çandarlı Ali Paşa sadece I. Bayezid döneminde değil babası zamanında da görev yapmıştı. Buna rağmen I. Murad üzerinde herhangi bir olumsuz etkide bulunamamıştı. Çünkü I. Murad, devlet çok büyük bir zenginliğe kavuştuğu halde sade bir hayat yaşadığından saltanat mensupları, vezirler ya da üst düzey komutanlar da kendisi gibi davranmak zorunda kalmışlardı (Fatma Aliye, 1331, s. 88).

Fatma Aliye'ye göre hükümdarın etrafındaki devlet adamları padişahın tutumuna göre tavır alırlar. Padişahlık makamında bulunan insanların kişilik özellikleri ve sahip olduğu değerler milletin kaderi üzerinde son derece etkili olduğundan kötü niyetli devlet adamlarına fırsat verilmemelidir. Bu görüşlerle yazar, devlet çarkını döndüren sistemin ve kurumsal yapının gücünden ziyade yönetici tavırlarına büyük bir önem atfeder.

2.4. Millet Malını Önemsememe

Fatma Aliye, millet malının (beytülmal) önemsenmemesi ve bu hususa gereken özenin gösterilmemesini kötü yönetimin göstergesi olarak değerlendirip eleştirir; beytülmalin neden önemli olduğunu açıklar. Eleştiri oklarını diğer birçok hususta olduğu gibi yine Yıldırım Bayezid dönemi üzerine yöneltir. Yazara göre Yıldırım Bayezid, Sırp prensesi ile evlendiğinde prensesin kardeşi Sırp Kralı Stefan'a Semendire ve civarını vermiştir. Fatma Aliye'ye göre padişah, kendi keyfi için Osmanlı bahadurlarının kanlarıyla alınmış olan yerleri kendi özel eşyasından bir top kumaş gibi hediye edebilmiştir. Padişah, *"devlet de millet de bütün Osmanlılık da kendisinden ibaret imiş gibi hareket ediyordu. Hâlbuki onun mağrur olduğu kuvvet ve savvet ve debdebe ve ihtişam o milletin kuvve-i bazusu, fedakârlığı, alınının teri ve mesaisiyle meydana gelmiş ve geliyordu."* Yazara göre Bayezid, beytülmalin ne demek olduğunu bilmiyordu (Fatma Aliye, 1331, ss. 92-93). Oysa babası I. Murad öyle değildi. Yazar, I. Murad'ın niteliklerini *"Hazine-i millete, seroet-i devlete el uzatmak onun yapacağı şey değil idi. Ceddi ve pederi gibi onun beyt-ül mal denilen bir hazine-i milliyeye hürmeti vardı. O büyük padişah kızının çeyiz için hazine-i milletten para almak değil, kızının tezevücü hususunda da hükümete bir fayda olmasını düşündü."* diyerek över. (Fatma Aliye, 1331, s. 45).

Hem eski Türk ve hem de İslam devlet geleneğinde devlete ait her tür varlık milletin ortak malı sayılmıştır. Bilindiği gibi Büyük Hun Devleti hükümdarı Mete (Madun), Tung-huların kendisinden önce atını, sonra karısını ve en sonunda da ülkenin terk edilmiş bir toprağını istemiştir. Mete ilk iki teklifi kabul ederken toprağın kendisine değil devlete ait olduğunu belirterek teklifi reddetmiştir (Ögel, 2010, ss. 7-8). İslamiyet'te de devlete ait mal varlığının tamamını ifade eden beytülmalin, devlet başkanının şahsi malı sayılmayacağı, Hz. Muhammed zamanından itibaren kabul görmüş bir anlayıştır (Erkal, 1992, s. 90, 92). Şu hâlde Fatma Aliye'nin Türk ve İslam devlet anlayışından haberdar olduğu, kendi

dönemindeki insanlarla gelecek nesle tarihi olaylar üzerinden ders verme amacı güttüğü anlaşılmaktadır.

Sonuç

Dini değerlerine bağlı bir yazar olarak Fatma Aliye, son dönem Osmanlı halkına ve Müslümanlara öncelikle bir kadın olarak seslenir. Yazar devlet adamı, tarihçi, hukukçu özellikleriyle Osmanlı tarihinin en parlak simalarından biri olan Ahmed Cevdet Paşa'nın rahle-i tedrisinden geçmiş ve onun zengin kütüphanesinden istifade etmiştir. Onun dini değerlere bağlı olmasında babasının aynı zamanda medrese kökenli bir din âlimi olması ve yaşadığı ortam etkili olmuştur. Diğer yandan eserlerini takip ettiği, hayranı olduğu ve birlikte eser kaleme aldığı devrin meşhur yazarı Ahmed Midhat Efendi de onu hem yazma tekniği hem de dünya görüşü bakımından etkilemiştir. Özellikle babasının ölümünden sonraki süreçte Ahmed Midhat Efendi'nin yazarın eserleri ve fikirleri üzerinde son derece etkili olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu çalışmada fazlaca yararlanılan *Kosova Zaferi Ankara Hezimet'i*'nin Ahmed Midhat Efendi'nin ölümünden sonra yayımlandığı ve bahse konu eserin daha çok Cevdet Paşa'nın eserinden istifade ile yazıldığı dikkate alınrsa Fatma Aliye'nin toplum ve devlet görüşünün şekillenmesinde babasının etkisinin daha belirgin olduğunu söylemek mümkündür. Yine doğrudan ya da Cevdet Paşa'nın eserleri nedeniyle İbn Haldûn'un tesiri de göz ardı edilemez.

İyi derecede Fransızca bilen Fatma Aliye, Batı'daki gelişmelerden haberdardır. Din karşıtlığının Hristiyanlar açısından sonuçlarını gördüğünden bunun Müslümanlara sirayet etmesinden endişelenmektedir. Avrupa'daki din karşıtlığını Hristiyanlığın orijinalliğinden uzaklaşmasına bağlayarak İslam dünyasında bu akımın yayılmayacağını vurgulamak ister. *İstila-yı İslam* adlı bir eser yazması aslında bu konuda çok da rahat olmadığı ve halkı uyarma görevi üstlendiğini göstermektedir.

Yazarın Cevdet Paşa'nın kızı olması, geçmişe yönelik araştırmalar yapmasına, buradan hareketle çeşitli çıkarımlarda bulunmasına katkı yapmıştır. Osmanlı'nın yaklaşık ilk 120 yıllık dönemindeki padişahlar ile üst düzey yönetici tavırlarından yola çıkarak devlet yönetiminde dikkat edilmesi gereken hususları ortaya koymuştur. Yazarın verdiği örneklerden yola çıkıldığında İbn Haldûn'un tavırlar teorisi ilk dönem Osmanlı yöneticileri için geçerlidir. Ancak İbn Haldûn'un devletlerin belirli bir aşamadan sonra gerileyip çökeceği düşüncesi Fatma Aliye'de kırılmaya uğrar. Yazar bu noktada liderlerin istenen değerlere sahip olması halinde toplumu çöküşten kurtarabileceğini Mehmet Çelebi örneğinden yola çıkarak izah eder. Bununla birlikte Fatma Aliye'nin, İbn Haldûn'un toplumların ve devletlerin yaşayış ve sürekliliğinde geçerli olan toplumsal kurallara dair görüşlerini, Osmanlı'ya uyarlama gayretinde olduğu anlaşılmaktadır.

Fatma Aliye'nin, kızların eğitimi için Osmanlı yenileşme döneminde açılan Batı tarzı okulları övmesi, toplumu oluşturan kadın-erkek bütün bireylerin eğitilmesi gereğine olan inancını gösterir. O, kadın haklarını İslam'ın kadınlar konusunda getirdiği hükümler ve onlara verdiği haklar doğrultusunda savunur. Müslüman kadınların yanlış İslam anlayışı ve gelenekler nedeniyle toplumsal hayata yeterince katılmadıklarını belirterek işin doğrusunu izah eder ve toplumu bilinçlendirmeye çalışır.

Fatma Aliye devletin rejiminden ziyade devlet yönetimindeki hiyerarşik sistemin en üstünde bulunan kişiyi önemser. Bu kişi adeta insan vücudundaki beynin vazifesini görür. Yazarın ortaya

koyduğu temel prensiplere bakıldığında devleti yönetenlerin öncelikle iyi insan olmaları gerekir. İyi insan ise aslında iyi Müslümandır. İslam ahlakını ve temel İslami prensipleri içselleştirmiş ve bunu davranışa dönüştürmüş olan insanlar aynı zamanda iyi yöneticilerdir. İslamiyet'in emir ve yasaklarından uzaklaşma ise birey, toplum ve devlet açısından felakete yol açabilecek sonuçlara neden olabilmektedir.

Fatma Aliye'nin toplum ve devlet hayatına dair genel geçer prensipler oluşturma çabası vardır. Bu gayrete ilave olarak tarihteki iyi ve kötü örneklerden yola çıkarak kendi devrindeki yöneticilere mesaj vermek istemiştir. Osmanlı halkının geçmişte istibdatçı yönetimlere karşı isyan ettiği halde yeniden baskıcı idarecilerin yönetimine girdiğini belirtmesi, eserin yazıldığı dönemin yazarın görüşüne etkisini gösterir niteliktedir.

Fatma Aliye feminizm, anarşizm, nihilizm, sosyalizm, liberalizm ve daha birçok fikri ve siyasi düşünce akımının Osmanlı'ya girmeye başladığı bir dönemde yaşamıştır. Batı'nın siyasi ve ekonomik baskılarının yoğun olarak hissedildiği, bu nedenle devletin çok sayıda iç ve dış sorunla boğuştuğu bu dönemde Osmanlı aydınları devletin bekasını sağlamak için çeşitli arayışlara girmiştir. Aydınlar toplumun ve devletin sürekliliğini sağlayacağına inandıkları Osmanlılık, İslamcılık, Batıcılık, Türkçülük gibi düşünce akımlarını savunmuşlardır. Fatma Aliye, II. Meşrutiyet döneminde yazdığı *Kosova Zaferi Ankara Hezimet'i*nde siyasi tavrını açıkça ortaya koyarak meşrutiyet yanlısı tavır alır. Eserde istibdat karşıtı ve özgürlükten yana bir dil kullanması, bir yandan kendisini hatırlatmak gayesiyle İttihatçılara göz kırparken diğer yandan onları baskıcı yönetim kurmamaları için uyarır niteliktedir.

19. yüzyıldan 20. yüzyıla geçilen dönemde devlet yönetimindeki Batı kaynaklı değişim toplumda da görülmekte ve modernleşme sancıları yaşanmaktadır. Fatma Aliye bu ortamda toplumu ve devleti ayakta tutacak temel dinamiğin İslam dini olduğuna inanır. Yazar ailesi, aldığı eğitim, oluşturduğu sosyal çevre, verdiği eserler ve burada ele aldığımız toplum ve devlet görüşü ile sıra dışı ve daha önce Osmanlı'da görülmeyen aydın bir kadın tipini temsil eder.

Etik Kurul İzni

Bu makale, etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Kaynakça

- Ahmed Cevdet Paşa. (1969). *Kıyas-ı enbiyâ ve tevârih hulefâ*. Bedir Yayınevi.
- Ahmed Midhat. (1311). *Fatma Aliye Hanım yahud bir muharrire-i osmaniye'nin neş'eti*. Kırkanbar Matbaası.
- Aktepe, M. M. (1993). Çandarlı Ali Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (8), (ss. 211-212), Türkiye Diyanet Vakfı Yayını.
- Aşa, H. E. (1993). *Fatma Aliye Hanım (Hayatı-Eserleri-Fikirleri)*, (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bekiroğlu, N. (2007). Nigâr Hanım. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (33), (ss. 83-85). Türkiye Diyanet Vakfı Yayını.
- Çetinsaya, G., & Buzpınar, Ş.T. (2020). Midhat Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (30), (ss. 7-11). Türkiye Diyanet Vakfı Yayını.
- Emecen, F. (2010). Süleyman Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (38), (ss. 94-96). Türkiye Diyanet Vakfı Yayını.
- Fatma Aliye. (1318). *İstila-yı İslam*. Malumat ve Servet Gazeteleri Sahib-i İmtiyazı Es Seyyid Mehmet Tahir.
- Fatma Aliye. (1331). *Tarih-i osmanî'nin bir devre-i mühimmesi Kosova zaferi Ankara hezimet*. Kanaat Matbaası.
- Fatma Aliye. (1332). *Ahmed Cevdet Paşa ve zamanı*. Tab ve Naşiri Kanaat Kitaphânesi Sahibi İlyas.
- Fettahoğlu, K. (2021a). Fatma Aliye'nin Ahmed Cevdet Paşa ve zamanı adlı eseri hakkında bazı yeni tespitler. *Osmanlı'nın Dahi devlet adamı Ahmed Cevdet Paşa* (ss. 195-208). Osmangazi Belediyesi.
- Fettahoğlu, K. (2021b). *Bir Tanzimat Bürokrati Ahmed Cevdet Paşa*. Timaş Akademi Yayınları.
- Gökbilgin, M. T. (1967). Savcı Bey. *İslam Ansiklopedisi*, (10), (ss. 251-252). Milli Eğitim Basımevi.
- Halaçoğlu, Y. & Aydın, M. A. (1993). Cevdet Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (7), (ss. 443-450). Türkiye Diyanet Vakfı Yayını.
- Işın, S. (2018). *Ahmed Cevdet Paşa'nın konağı ve aile hayatı*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İbni Haldun. (1991). *Mukaddime* (Çev. Zakir Kadiri Ugan). II. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- İnal, İ. M. K. (1969). *Son asır Türk şairleri*. II. Milli Eğitim Basımevi.
- İnalçık, H. (1992). Bayezid I. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (5), (ss.2 31-234). Türkiye Diyanet Vakfı Yayını.
- İnceoğlu, F.S. & Berктаş, Z.S. (2011). *Fazıl ve feylesof kızım Fatma Aliye'ye mektuplar*. Klasik Yayınları.
- Karaca, Ş. (2010). *Emine Semiye hayatı-fikir dünyası-eserleri*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kırpık, C. (2010). Fatma Aliye'nin tarihçiliği. *Kadın/Woman 2000*, 21(1), 135-158.
- Kırpık, C. (2017). Fatma Aliye Hanım'ın tarihe dair bir eseri: Ahmed Cevdet Paşa ve zamanı. *Turkish Studies*, 12(5), 251-264.

- Kızıltan, M. (1993). Türk kadın hakları mücadele tarihinde Fatma Aliye Hanım'ın yeri. *Kuram-Kitap 1* ss. 83-93). İstanbul.
- Kurt, M. (2017). *Influence of Ahmed Midhat Efendi on the formation of Fatma Aliye's intellectual world*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kutluer, İ. (2001). İslamcılık. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (23), (ss. 65-67). Türkiye Diyanet Vakfı Yayını.
- Mehmed Neşri. (1995). *Kitâb-ı cihannümâ I*. (Yayımlayanlar: Faik Reşit Unat & Mehmed A. Köymen). Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Oylubaş, D. (2014). *Fatma Aliye hanımın düşünce dünyası*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ögel, B. (2010). *Türk mitolojisi I*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Saydam, A. (2014). *Osmanlı medeniyeti tarihi*. Kitabevi.
- Türcan, T. (2010). Şura. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (39), (ss. 230-235). Türkiye Diyanet Vakfı Yayını.
- Uğurcan, S. (1991). Makbule Leman hayatı, şahsiyeti ve eserleri. *Türklük Araştırmaları Dergisi*, (6), 331-408.
- Uluçay, M. Ç. (2011). *Padişahların kadınları ve kızları*. Ötüken Neşriyat.
- Yazan, Ü. M. (1992). *Cevdet Paşa'nın toplum ve devlet görüşü*. İnsan Yayınları.

